

Monetaire integratie

Op 9 december a.s. vindt de jaarvergadering van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde plaats. De vergadering zal gewijd zijn aan de nog op te richten Europese monetaire unie. Er werden vier preadviezen geschreven: Prof. Dr. A. J. Reitsma behandelt vooral de theoretische aspecten; Prof. Dr. H. W. J. Bosman bespreekt de institutionele aspecten; Drs. A. Szász schenkt aandacht aan de rol van een Europese monetaire unie in het internationale monetaire stelsel; en Prof. Dr. L. Wauters benadert het onderwerp van de kant van de behoeften, die bij het bedrijfsleven en met name bij het bankwezen bestaan.

Alle vier preadviseurs vinden het wenselijk dat er een monetaire unie tussen de lidstaten van de Europese Gemeenschappen tot stand komt. Deze wenselijkheid wordt zeer duidelijk bewoerd in het bovenstaande citaat, dat ik gaarne van toepassing zou willen zien op niet alleen het bedrijfsleven en het financieewezen, maar op het gehele maatschappelijke leven in Europa. We zouden ons zelfs de vraag kunnen stellen of het niet wenselijk is de gehele wereld economisch, en dus monetair, te integreren.

Het is vanzelfsprekend dat indien wij voor een optimale allocatie van alle produktieve krachten in de wereld zijn met zo weinig mogelijk verspilling van grondstoffen en een effectief milieubeheer, wij bereid moeten zijn tot een vergaande economische en in sommige gevallen zelfs maatschappelijke integratie te komen. Deze bereidheid is niet altijd aanwezig. Omdat er op deze aarde nog geen politiek orgaan bestaat dat de belangen van alle wereldburgers kan afwegen, stuit de economische samenwerking vaak af op de belangen van de afzonderlijke landen.

De monetaire integratie is evenals de verdergaande economische integratie geen doel op zichzelf, maar een middel om een maximale welvaart te bereiken. Indien Europa niet bereid is zijn welvaart in de toekomst te maximaleren en optimaal te verdelen tussen de Europese staten, heeft een monetaire integratie geen zin. Prof. Reitsma besluit in dit verband zijn preadvies dan ook met: „Een vroegtijdig beginnen met en het voortbouwen aan een monetaire unie zonder de garantie van de politieke bereidheid tot het aanvaarden van de politieke voorwaarden van voortgaande integratie lijkt een weinig aantrekkelijke koers om op te varen”. Ook Drs. Szász lijkt deze mening toegedaan. Prof. Bosman denkt er iets genuanceerder over. Hij ziet in de monetaire samenwerking een stimulans om tot de veel moeilijker unificatie van de overige economische politiek te komen. Prof. Bosman, die hiermee een zeer realistisch standpunt

„Voor het Europese bedrijfsleven en financieewezen schuilt in de Europese monetaire integratie de grote kans om uit de verdere evolutie van het internationaal monetair systeem optimale groeieresultaten te halen en op gelijke voet te komen met de internationale concurrenten”.

(Prof. Dr. L. Wauters)

verkondigt, ontkent m.i. hiermee niet de eis dat er een politieke wil moet bestaan om tot samenwerking te komen, maar geeft aan dat die politieke wil kan worden gestimuleerd door een monetaire unie.

De afgelopen decennia hebben we gezien dat de politieke wens, tot economische integratie te komen, vaak botste met de politieke realiteit. Dit had tot gevolg dat de Europese samenwerking met vallen en opstaan groeide. Deze samenwerking kwam eigenlijk niet zo zeer tot stand door de wens de welvaart in de wereld te maximaleren en optimaal te verdelen, maar door de angst dat Europa zijn machtspolitieke rol in de wereld zou verliezen. Een gunstig bijverschijnsel hiervan is dat een economische integratie in Europa een dringende eis is en dat het aantal lidstaten van de EG uitgebreid zal moeten worden, hetgeen ook gebeurt.

Bezien wij de economische samenwerking in het verleden, dan blijken de economische eenheden steeds groter te worden. Aanvankelijk kenden we slechts de gezinshuishoudingen die, naar te hopen is, op niet te lange termijn via economische blokken gebundeld zullen worden tot een wereldhuishouding. Alle theoretische beschouwingen over optimale valutagebieden¹⁾ ten spijt, de geschiedenis bewijst ons dat bij de wil om tot een maximale welvaart te komen deze gebieden steeds groter worden; een optimaal valutagebied lijkt dan ook eerder te zijn gebonden aan een minimum (het gezin) dan aan een maximum.

De Europese monetaire unie is zowel een instrument van als een fase in de evolutie naar een wereldhuishouding. Degene die deze evolutie thans probeert te volgen, zal gemakkelijk verstrikt raken in de technische beschouwingen die helaas nodig zijn om het iedereen naar de zin te maken en om de politieke machtsstrijd te camoufleren.

De Vereniging voor de Staathuishoudkunde doet er goed aan haar jaarvergadering aan de Europese monetaire unie te wijden. Laten wij hopen dat de Nederlandse economen op 9 december vooral zullen meewerken aan het vormen van een politiek inzicht in de wens tot verdere Europese (monetaire) samenwerking, welke samenwerking uiteindelijk buiten de Europese grenzen moet worden voortgezet.

L.H.

¹⁾ Een optimaal valutagebied is het gebied waar de voordelen van het hebben van vaste wisselkoersen plus convertibiliteit, dan wel gemeenschappelijke valuta, groter zijn dan de daaraan verbonden nadelen.

Inhoud

Monetaire integratie	1129
<i>Drs. R. F. M. Lubbers:</i>	
Intermediaire techniek	1131
<i>Dr. K. H. Stanislaus:</i>	
Het Zwitserse bankgeheim; verzinsel en waarheid	1132
Mededelingen	1137/1152
Ingezonden	
Typologie van werkloosheid, door Prof. Dr. C. de Galan	1138
Het niet-conjuncturele arbeidsoverschot, door Dr. J. J. van Duijn	1139
Naschrift van Drs. A. Nentjes	1140
Notitie	
Twee milieuboeken	1141
Belgische kroniek	
Belgische begroting 1973 en anti-inflatoir beleid: in tegenspraak?, door W. Ramboer	1142
Europa-bladwijzer	
Inflatiebestrijding in de Europese Gemeenschap, door Europa Instituut Leiden	1144
Fisconomie	
Non-discriminatiebepalingen in het internationale belastingrecht, door H. A. Kogels	1146
Boekbespreking	
Martin Albrow: Bureaucratie, door Drs. P. van Zuuren	1149
G. C. Archibald (ed.): The theory of the firm, door Drs. A. Berkhout	1150
Ontvangen publikaties	1151

NEI-STUDIE NAAR DE ONTWIKKELINGSMOGELIJKHEDEN VAN TOLEDO

Het Nederlands Economisch Instituut zal te zamen met het Spaanse ingenieursbureau Intecsa een studie gaan ondernemen naar de ontwikkelingsmogelijkheden van de provincie Toledo in Spanje. De opdracht daartoe is verleend door de provinciale autoriteiten. De problematiek van deze regio is veelzijdig, doch concentreert zich op de positie van de stad Toledo als attractiepunt van toerisme, het noorden van de provincie als overloopgebied van Madrid, de mogelijkheden voor verdere ontwikkeling van de wijnbouw en van de jacht. Er is reeds thans een belangrijke export van wijn uit het gehele gebied La Mancha onder meer naar Frankrijk. De mogelijkheden voor de jacht in het gebied genieten internationale faam.

Een belangrijk deel van de studie zal gewijd worden aan de planologische problematiek. De realisering van de economische ontwikkelingsmogelijkheden zal het gebied in zijn huidige karakteristiek grotendeels onaangetast dienen te laten.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f 78,00 per jaar. studenten f 46,80, franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).
Prijs van dit nummer: f 2,00.
Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: Postrekening no. 8408; bankrekening no. 25 50 56 877 bij Bank Mees & Hope NV te Rotterdam. Voor België: Banque de Commerce, Koninklijk plein 6, Brussel, postcheque-rekening 260.34.

Advertenties: N. V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Sociologisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Intermediaire techniek

Het kost de sociaal-econoom vandaag de dag moeite zich niet mee te laten slepen in het labyrint van nationale loon- en prijsperikelen, maar daarentegen met behulp van de draad van Ariadne de weg naar licht en lucht te vinden om daar oog te kunnen hebben voor andere problemen. Naast de nationale verdient ook de internationale problematiek de aandacht en wel met name het permanente vraagstuk van de rijke en arme landen.

Het blijft een interessante vraag waarom de spreiding van welvaart zich juist mondiaal gezien zo moeizaam doorzet. Zowel de klassieke economische theorieën, als de moderne analyses op het punt van mondiale economische integratie, uitgelokt door geografische relatieve kostenverschillen, verleiden tot enig optimisme. De realiteit is echter somberder. Hieraan zijn reeksen sociale, culturele en politieke factoren debet, die op zich para-economisch zijn, doch op de ontwikkeling van de welvaart wel een beslissende invloed hebben.

Het analfabetisme en tekort aan basisberoepsopleiding is vraagstuk nummer één; het gebrek aan politieke stabiliteit, vaak veroorzaakt door het ontbreken van een geplande sociale verandering, lijkt eveneens cruciaal. Hiernaast zijn er factoren, die een economisch aspect hebben, zonder nochtans gemakkelijk in de economische theorie geformaliseerd te kunnen worden.

Voorbeeld hiervan is het verschijnsel van de non-equivalente handel; dit is het gegeven dat vraag en aanbod van respectievelijk primaire grondstoffen en industriële eindproducten worden uitgeoefend door handelspartners met ongelijke macht. Dit leidt tot een voortdurende ruilvoetverslechtering ten laste van vele ontwikkelingslanden.

Een ander voorbeeld van een dergelijk half-economisch verschijnsel is de permanente kapitaalafvloeiing uit arme naar rijke landen door transfers van particulieren. Deze transfers wor-

den uitgelokt door de ginds vigerende instabiliteit en wanorde, doch zijn tegelijk mede-oorzaak daarvan; juist deze „overtollige” koopkracht kan immers, mits juist gericht, een land economisch omhoog tillen.

In deze reeks van factoren, die een gezonde ontwikkeling van de wereldhuishouding remmen, en die deels wel, deels niet tot het economische vakgebied te rekenen zijn, neemt het vraagstuk van de intermediaire techniek een bijzondere plaats in. In het kader van de ontwikkelingsproblematiek is intermediaire techniek te omschrijven als de toepassing van die produktietechnieken, die overeenstemmen met het niveau van scholing van de arbeidsmarkt en de feitelijke schaarste c.q. overvloed aan arbeid.

Zo geformuleerd lijkt de toepassing van intermediaire techniek voor de econoom een vanzelfsprekendheid. De werkelijkheid is echter anders. De extractie van grondstoffen en de industriële produktie zal immers overwegend worden geënt op geavanceerde technieken uit het rijke Westen. Uit angst voor achterlijkheid stellen de ontwikkelingslanden zelf overigens vaak ook strenge eisen aan de moderniteit van apparatuur en procédés. Waar er een nauwe samenhang is tussen produktiemethode en kwaliteit van eindprodukt, lijkt er met name in exportindustrieën ook een onafwendbare noodzaak tot het toepassen van deze technieken.

Toch moet men concluderen, dat het volstrekt kopiëren in ontwikkelingslanden van geavanceerde technieken een permanent economisch waardeverlies betekent ten laste van die ontwikkelingslanden.

Bij de economische analyse blijkt een deel van dit waardeverlies micro-

economisch op te treden, nl. waar en voor zover de overvloed aan arbeid in de ontwikkelingslanden in de prijs voor die arbeid tot uitdrukking komt; deels is het effect echter slechts macro-economisch zichtbaar en wordt het in de werkloosheid weerspiegeld.

Het vraagstuk van het ontbreken van voldoende intermediaire techniek is al lang bekend, de hardnekkigheid van het tekort nodigt echter uit tot nadere studie; in hoeverre bijvoorbeeld wordt een en ander veroorzaakt door het verschijnsel, dat de spreiding van de internationale techniek slechts via geavanceerde industrieën en toegepaste wetenschap plaatsvindt, zodat bestaande alternatieve technieken niet eens bekend worden in de ontwikkelingslanden? In hoeverre ontbreekt een onderlaag van technische inventieve, kleine, zakenlieden zoals het Westen die kent; en in hoeverre is op dit punt verbetering mogelijk?

Het vraagstuk van de intermediaire techniek laat zich overigens uitbreiden tot de produktie-organisatie en het produkt zelf. Een voorbeeld van het eerste is dat in Ivoorkust aan de vestiging van een groot aantal kleine bakkerijen de voorkeur werd gegeven boven één grote broodfabriek, omdat hierdoor de ondernemersstand beter ontwikkeld zou worden (met alle economiserende werkingen vandien).

Bij het produkt zelf ligt de zaak nog duidelijker. Ons westerse, steeds verder verfijnde, goederenassortiment staat zodanig model voor produktie en afzet in de ontwikkelingslanden, dat men zich moet afvragen of de daar aanwezige koopkracht niet teveel gedwongen wordt in het schabloon van de westerse consumptie, in plaats van dat het produktief potentieel correspondeert met de reële behoeften. Wat zou het betekenen als wij met de koopkracht van vijftig jaar geleden, voor zover deze de primaire levensbehoeften te boven gaat, mochten kiezen uit het goederenassortiment van vandaag. De rijken en middenklassen uit de ontwikkelingslanden, die ons consumptiepatroon willen volgen, moeten dit wel doen ten koste van hun armen.

Het ziet ernaar uit, dat het domineren van westerse produktietechniek, organisatie van voortbrenging en soorten eindproducten, een zelfstandige betekenis heeft in het voortduren van de kloof tussen rijke en arme landen.

Het Zwitserse bankgeheim

Verzinsel en waarheid

DR. K. H. STANISLAUS

Sedert een Britse minister het enkele jaren geleden over de „gnomen van Zürich” heeft gehad, zijn de aanvallen op het Zwitserse bankgeheim nooit helemaal opgehouden. Velen zijn eraan gewend geraakt hun mening door middel van cliché-voorstellingen te vormen. Dit heeft tot toespelingen geleid, waaraan de internationale pers niet helemaal onschuldig is. Onvolledigheid en een ernstig vertekend beeld waren dikwijls de directe gevolgen van misverstanden, een verkeerde oriëntering en onoprechte informatie. Degenen die hun verwijten tot het adres van het Zwitserse bankwezen richten, zijn meestal personen die hun gegevens pas uit tweede of derde hand hebben ontvangen en wier beweringen vaak door het ontbreken van een grondige kennis van zaken worden vertroebeld. Dikwijls zijn sensatielust of afgunst de beweegredenen voor deze aanvallen die steeds weer tot niets hebben geleid. Hij die beweert, dat misdadigers door het Zwitserse bankgeheim worden beschermd, dient zijn beweringen met bewijzen te staven. Dit gebeurt echter zelden.

Het is derhalve noodzakelijk tegenover de loutere verzinsels de waarheid van het bankgeheim te stellen en te onderzoeken, wat deze speciale vorm van het beroepsgeheim betekent, wat het niet wil zijn, hoe het werkt en wat zijn begrenzingspunten zijn. Het is uiteraard begrijpelijk, dat het bankgeheim door buitenstaanders met wantrouwen wordt bekeken, omdat het woord „geheim” alleen al de activiteiten van de banken met een ietwat geheimzinnige was omgeeft. Het provoceert de krantelezer iets achter het woord te zoeken, dat zich echter helemaal niet daarachter verbergt. Beschouwt men immers het bankgeheim niet alleen als een zuivere verplichting van de banken tot geheimhouding, maar verkiest men daarboven de negatieve terminologie van de bevrijding van de banken van de op zichzelf vrij logische verplichting inlichtingen over hun cliënten aan derden te verstrekken, dan verliezen de banken bij de keuze van dit woordgebruik al veel van de geheimzinnigheid, waarmee de buitenwereld hen omgeeft. De buitenwereld is voornamelijk het buitenland, want in Zwitserland ondervindt het bankgeheim nauwelijks oppositie. In de polemiek van buitenlandse zijde komt echter vaak een zekere afgunst of zelfs broodnijd tegen de haast spreekwoordelijke betrouwbaarheid van de Zwitserse banken tot uitdrukking, welke zich bij gebrek aan andere meer grijpbare feiten op het omineuze bankgeheim concentreert.

Waarom Zwitserland?

Over het algemeen hebben de Zwitserse banken in-

derdaad heel goed geboerd met inbegrip van die jaren, toen het de banken in sommige andere landen mischien wat minder voor de wind ging¹⁾. Maar het zou al te simpel zijn deze onbetwistbare successen uitsluitend of in de eerste plaats aan de hantering van het bankgeheim in Zwitserland te willen toeschrijven. Het bankgeheim is immers praktisch in alle landen van de beschaafde wereld bekend, waarbij het aan iedereen mag worden overgelaten welke landen hieronder vallen. Het bankgeheim is te verklaren uit de bijzondere vertrouwenspositie van de banken. Het is in zekere zin tot het beroepsethos gaan behoren, op wiens handhaving de serieuze en solide banken trots kunnen zijn. Zwitserland is op verre na niet het enige land dat het bankgeheim kent. Evenmin wordt de schending van het bankgeheim uitsluitend in Zwitserland door wettelijke strafbepalingen bedreigd. Frankrijk, België, Italië, Oostenrijk, Libanon en Uruguay hebben overeenkomstige sanctiemaatregelen ingesteld.

Er moeten dan ook naast het bankgeheim blijkbaar nog andere factoren aanwezig zijn die de buitenlandse belegger ertoe bewegen zijn vertrouwen juist aan een Zwitserse bank te schenken. In de eerste plaats mag de zeer individuele service worden genoemd die het Zwitserse bankwezen dank zij een grondige zakenkennis en een strak opgebouwde organisatie aan zijn buitenlandse cliëntèle kan bieden. De hoge stand van de dienstverlening wordt door de buitenlandse banken meestal niet bereikt, terwijl bovendien de Zwitserse banken (en effectenbeurzen) hun cliënten minder hoge kosten in rekening brengen.

Hierbij speelt de grote talenkennis van de bankemployés een even grote rol als de bekendheid met talrijke wettelijke bepalingen in binnen- en buitenland. Indien de cliënt dit wenst, verzendt de bank haar correspondentie in neutrale enveloppen zonder afzender of houdt zij de brieven achter, totdat zij door de cliënt of zijn gemachtigde worden afgehaald. Zwitser-

¹⁾ In plaats van vele andere beschikbare gegevens kan hier met de ranglijst van de twintig grootste Europese handelsbanken volgens hun balanstotalen in 1970 worden volstaan. Op deze lijst figureert de Schweizerische Bankgesellschaft met \$ 7,55 mrd. op de 14e en de Schweizerische Bankverein en de Schweizerische Kreditanstalt ieder met \$ 7,00 mrd. op de 16e resp. 17e plaats. Het kleine Zwitserland behoort tot de landen met de twintig voornaamste banken in Europa en staat, na Engeland en Italië ieder met vijf, de Bondsrepubliek Duitsland met vier en Frankrijk met drie grote banken, met drie banken op de ranglijst en neemt daarmee 15% van het aantal banken en ruim 12% van het balanstotaal voor zijn rekening.

land is vermoedelijk het enige land ter wereld, waar de door een cliënt verstrekte volmacht ook ná het overlijden van de cliënt van kracht blijft. Zeer gewild is de opening van een zgn. „comptejoint” van twee of meer rekeninghouders, waarbij iedere rekeninghouder zelfstandig over de rekening mag beschikken.

Naast het bankgeheim en de bankservice spelen een reeks andere factoren bij de overwegingen van de buitenlandse particulier of zakenman een belangrijke rol om de voorkeur aan een Zwitserse bank boven een bank in eigen land, of in welk ander land ook, te geven. De politieke, economische, sociale en monetaire stabiliteit en soliditeit van Zwitserland is hierbij even aantrekkelijk als de liberale rechtsorde, de vrije convertibiliteit van de Zwitserse franc en de daaraan verbonden afwezigheid van deviezen- en andere restricties, de lage belastingtarieven, de neutraliteit, de gunstige aardrijkskundige ligging in het hart van Europa en de daaruit voortvloeiende ideale verkeerssituatie. Het kan niemand kwalijk worden genomen, dat hij zijn geld daar belegd, waar hij bij een hoog rendement de grootst mogelijke zekerheid kan verwachten. Van ieder vooruitziend gezinshoofd en goed zakenman moet dit zelfs worden verwacht. Dat de keuze hierbij dikwijls op een Zwitserse bank valt, is een logische consequentie van het vorenstaande. Ook al zijn de rentetarieven in Zwitserland lager dan in vele andere landen, door de gedeeltelijke uitzetting van de aan hen toevertrouwde gelden in het buitenland weten de Zwitserse banken meestal een hoger rendement te behalen. Voor de veiligheid ervan staan zij sedert een onafgebroken reeks van jaren evenzeer borg als voor directe beleggingen in eigen land.

Ontstaan

Het bankgeheim is geenszins een Zwitserse uitvinding, zoals wel wordt aangenomen. Zoals elk beroepsgeheim, bijv. van de arts, advocaat of notaris, is ook het bankgeheim uit het menselijke streven naar de bescherming van de private sfeer van het individu ontstaan. Dit recht op bescherming van de particuliere sfeer is in de Zwitserse wetgeving verankerd. Maar het bankgeheim als zodanig had zijn oorsprong in Italië, dat over het oudste bankwezen in Europa beschikt. In de vele kleine staten, waar het despotisme destijds hoogtij vierde, probeerden de burgers hun vermogens tegen de willekeur van vorsten te beschermen, nadat de geldinstituten zich van zuivere wisselkantoren tot banken hadden ontwikkeld. Het bankgeheim, dat aan de banken anders dan met uitdrukkelijke toestemming van de cliënt het verbod oplegde aan derden inlichtingen over de persoon van de cliënt, zijn zaken en zijn vermogen te verstrekken, werd met toestemming van de overheid in acht genomen. De overheid bleek tot concessies aan de banken en aan de goeude burgers bereid te zijn, toen zij met de intrede van het nieuwe tijdperk meer en meer bij de financiering van de aan haar toevertrouwde projecten op de banken was aangewezen.

Eén der oudste banken ter wereld, de Banco Ambrosiano te Milaan, was, voor zover bekend, de eerste bank die het bankgeheim in haar reglementen opnam. Dit voorbeeld werd gauw door andere banken in Italië en elders in Europa gevolgd. In de tijd van de geloofs- en politieke vervolgingen, meer in het bijzonder na de Bartholomeus-nacht en gedurende de Franse revolutie,

BETALING ABONNEMENTSGELD EN LEDEN-CONTRIBUTIE 1973

In verband met de automatisering van onze abonnementen- en ledenadministratie per 1 januari 1973 verzoeken wij u dringend geen abonnementsgeld en contributie te willen overmaken alvorens u daarvoor een giro-acceptkaart van ons hebt ontvangen. U steunt onze poging tot kostenvermindering, indien u alleen betaalt via de giro-acceptkaart welke wij u medio januari 1973 zullen toezenden.

Directeuren NEI

vonden vele vluchtelingen in Zwitserland een veilig heenkomen. De Franse overheid toonde voor de dikwijls vermogende emigranten een maar al te duidelijke belangstelling. De Zwitserse banken weigerden toen echter aan Frankrijk en de Franse agenten alle inlichtingen over de aan hen toevertrouwde vermogenswaarden van hun cliënten. Het bankgeheim groeide in Zwitserland uit tot een algemeen erkend gewoonterecht, dat later in arresten van de Zwitserse Hoge Raad steeds opnieuw zijn bevestiging vond. In enkele kantons werd het bankgeheim zelfs wettelijk vastgelegd, maar het Zwitsers Eedgenootschap kende in dit opzicht vóór 1934 geen gecodificeerd recht.

Dit veranderde, toen met de opkomst van het nationaal-socialisme in Duitsland een nieuw tijdperk van vervolgingen aanbrak en de nationaal-socialisten met alle middelen trachtten het vermogen van politieke tegenstanders en vluchtelingen niet alleen in Duitsland, maar ook daarbuiten te bemachtigen. Omdat vermoed werd dat deze vermogens vooral naar het naburige Zwitserland stroomden, werden de Zwitserse banken met verwijzing naar de stringente Duitse deviezenbepalingen — krachtens welke toen zelfs de doodstraf kon worden uitgesproken — rechtstreeks onder druk gezet, en er werd door de nationaal-socialisten ook in dit opzicht in Zwitserland een geregelde spionage bedreven. Ten einde te voorkomen, dat de banken resp. de bankemployés voor de Duitse verleiding of dreigementen zouden bezwijken en erdoor het bankgeheim zouden schenden, werd in vrij korte tijd een Zwitserse bankwet afgekondigd, waarin het bankgeheim door de opnemng van strafbepalingen voor het eerst zijn wettelijke bescherming op federale grondslag vond. Dit geschiedde in de wet van 8 november 1934 betreffende de banken en spaarbanken, waarbij in art. 47 strafbepalingen tegen de schending van het bankgeheim (geldboete en/of gevangenisstraf) werden opgenomen ²⁾.

²⁾ Wie opzettelijk a. als controleur of plaatsvervangend controleur de verplichtingen die bij de controle of bij het opstellen van een controlerapport op hem rusten op grove wijze schendt, de voorgeschreven instructies tot het nemen van overeenkomstige maatregelen aan de gecontroleerde bank niet geeft of de voorgeschreven rapporten aan de federale controlecommissie niet uitbrengt (artt. 19 t/m 21) en b. als lid van de directie, van de raad van bestuur, van de raad van beheer en van de raad van commissarissen, als beambte of employé van een bank, als controleur of plaatsvervangend controleur, als lid van de federale controlecommissie of als beambte of employé van het secretariaat van genoemde commissie de verplichting tot geheimhouding of het beroepsgeheim schendt, hiertoe aanzet of een poging hiertoe doet, wordt met een geldboete tot ten hoogste Zw. fr. 20.000, of met gevangenisstraf tot ten hoogste zes maanden gestraft. Beide straffen kunnen gezamenlijk worden opgelegd. Wordt de daad door schuld gepleegd, dan bedraagt de boete ten hoogste Zw. fr. 10.000.

Deze tot nu toe rigoreus gehandhaafde bepalingen hebben ertoe geleid, dat zich sedertdien nauwelijks gevallen van schending van het bankgeheim hebben voorgedaan. Men mag daarbij niet vergeten, dat dit misdrijf voor de leiding van de bank een gewichtige reden is, de schuldige employé wegens misbruik van vertrouwen op staande voet te ontslaan, waardoor de betreffende employé verder voor een betrekking in het bankbedrijf ongeschikt is. Bovendien kan de schender van de geheimhoudingsplicht in een eventuele privaatrechtelijke procedure worden verplicht de door hem veroorzaakte schade te vergoeden.

Na de instelling van de bankwet hebben de Zwitserse banken een interne voorziening getroffen om het gevaar van de eventuele schending van het bankgeheim verder tot een minimum te beperken. Zij hebben in hun administratie zgn. nummerrekeningen ingevoerd die in tegenstelling met het bankgeheim inderdaad een zuiver Zwitserse uitvinding zijn. Dit geschiedde vooral met het oog op het feit, dat door de bankwet voor het eerst accountants, dus buitenstaanders, als controleorganen van de banken werden voorgeschreven. Daar aan deze accountants uiteraard inzage in de boeken, en dus tevens in de rekeningen van cliënten, moest worden verstrekt, werd de creatie van nummerrekeningen als het ware noodzakelijk.

Indien een cliënt dit wenst, wordt er voor hem in de plaats van de gebruikelijke rekening op naam een nummerrekening geopend. Achter het nummer schuilen naam en adres van de cliënt, die echter uitsluitend aan enkele directie- of kaderleden van de bank bekend zijn. Sedertdien werd het stelsel van nummerrekeningen tevens door banken in andere landen overgenomen. Zelfs in de Verenigde Staten, vanwaar steeds weer aanvallen op de Zwitserse nummerrekeningen worden gedaan, is men, met name bij de banken in de staat Florida, met het systeem van de aanduiding van bankrekeningen van cliënten door middel van nummers intussen goed vertrouwd geraakt.

Strekking

De bankwet van 1934 die de structuur en organisatie van het Zwitserse bankwezen regelt is tengevolge van de snelle ontwikkeling van de banken enigszins verouderd. Bij de herziening, die dientengevolge nodig was, heeft de wetgever de gelegenheid te baat genomen, tevens de sanctiemaatregelen met betrekking tot het bankgeheim aan een wijziging te onderwerpen d.w.z. te moderniseren. Ofschoon art. 47 van de nieuwe bankwet die op 1 juli 1971 in werking is getreden geen wijziging van betekenis heeft ondergaan, beaamt de wetstekst toch met grote nadruk de onveranderde handhaving van het bankgeheim³⁾. Hij geeft daarmee een gedecideerd antwoord op alle min of meer uitgesproken vragen die in verband met de gevorderde Europese integratie een hoe dan ook gearde tegemoetkoming (bijv. op het gebied van de internationale rechtshulp of van de belastingovereenkomsten) van Zwitserland met betrekking op het goed beschermde bankgeheim verwachten.

Volgens de nieuwe bankwet wordt het bankgeheim tot een grotere kring van instellingen uitgebreid dan voorheen het geval is geweest. Thans vallen tevens financierings- en houdstermaatschappijen onder de wet; deze dienen dus ook het bankgeheim in acht te nemen.

Zij zijn weliswaar geen banken in de oorspronkelijke zin, maar worden desondanks als banken aangemerkt, omdat zij voor het aantrekken van gelden van derden in het openbaar reclame maken.

Tevens heeft de wetgever de regels waaraan de vestigingsvergunning voor nieuwe banken moeten voldoen, aanzienlijk verscherpt. Dit geldt uiteraard eveneens voor de vestigingen van buitenlandse banken in Zwitserland. Sommige hunner hebben in vroegere jaren het Zwitsers bankgeheim in een kwade reuk gebracht door in buitenlandse kranten advertenties te plaatsen met de strekking: deponeer uw geld bij ons in Zwitserland en profiteer van het Zwitsers bankgeheim, van de Zwitserse belastingfaciliteiten enz. Deze opdringerige reclame is dus niet langer toegestaan.

Bij de nieuwe redactie van art. 47 valt op, dat de schender van het bankgeheim in de eerste plaats met gevangenis tot ten hoogste zes maanden kan worden gestraft en pas in minder zware gevallen met een geldboete, waarvan de bovenste grens intussen van Zw. fr. 20.000 tot Zw. fr. 50.000 werd verhoogd. Overigens blijft de opzettelijke daad een misdrijf, terwijl de schending van het bankgeheim door schuld ook in de toekomst slechts als overtreding wordt aangemerkt. In beide gevallen stelt de officier van justitie ambtshalve een strafvervolging in zonder een daartoe strekkend verzoek van de belanghebbende. Ook al verkeert de belanghebbende — bijv. op grond van de bepalingen van het land van inwoning — in de onmogelijkheid voor zijn rechten in Zwitserland op te komen, het openbaar ministerie zal de nodige stappen steeds ambtshalve doen. De verjaringstermijn voor de strafvervolging bedraagt vijf jaar. Thans valt ook iedere lasthebber, bijv. degene die een computer aan een bank verhuurt, er de service-werkzaamheden uitvoert resp. de computer in opdracht van de bank exploiteert, als ook diegene die de dienst van de bank inmiddels heeft verlaten, onder art. 47 van de bankwet. Dit artikel vormt een speciale sanctiebepaling t.o.v. art. 321 van het Wetboek van Strafrecht, waarbij de bescherming van het beroepsgeheim is gestatueerd. Het is een wettelijke bevestiging van de sedert tientallen jaren beoefende rechtspraak van de Zwitserse Hoge Raad te Lausanne, waarbij het bankgeheim als een vanzelfsprekend deel van ieder tussen bank en cliënt gesloten verdrag wordt beschouwd. Het is een persoonlijkheidsrecht, waarvan geen afstand kan worden gedaan.

³⁾ Art. 47 nieuwe stijl luidt:

1. Wie een geheim schendt, dat hem in zijn kwaliteit van functionaris, employé, lasthebber, liquidateur of executeur van een bank, van waarnemer van de federale controlecommissie, van functionaris of employé van een erkend accountantskantoor is toevertrouwd of waarvan hij in deze kwaliteit kennis heeft gekregen, wie tevens poogt tot een zodanige schending van het beroepsgeheim aan te zetten, wordt met gevangenisstraf tot ten hoogste zes maanden of met een geldboete tot ten hoogste Zw. fr. 50.000 gestraft.

2. Wordt de daad door schuld gepleegd, dan bedraagt de geldboete ten hoogste Zw. fr. 30.000.

3. De schending van het beroepsgeheim kan ook ná de beëindiging van de ambtelijke of dienstbetrekkingen resp. van de uitoefening van het beroep, worden gestraft.

4. De federale of kantonale bepalingen omtrent het recht van verschoning of de verplichting tot het verstrekken van inlichtingen tegenover de overheid blijven van kracht.

Werkwijze

De verplichting van de Zwitserse banken om inlichtingen over hun cliënten aan derden te onthouden, vormt echter geen absoluut recht, zoals dikwijls ten onrechte wordt aangenomen. Er zijn uitzonderingen denkbaar, die mogelijk ten dele uit wettelijke bepalingen en ten dele uit de jurisprudentie voortvloeien. De verplichting tot geheimhouding vervalt op het ogenblik, waarop de wettelijke vertegenwoordiger, bijv. de voogd, aan de bank inlichtingen omtrent het vermogen van zijn pupil vraagt. Dezelfde verplichting geldt sedert 1963 t.a.v. het vermogen van de erflater tegenover de erfgenamen, hun gevolmachtigde, de executeur-testamentair of de liquidateur van de nalatenschap⁴⁾. De bank is tevens ingeval van een faillissement of akkoord van een cliënt van de verplichting tot geheimhouding ontheven⁵⁾.

Volgens het Zwitserse Wetboek van Strafvordering mogen daarentegen slechts geestelijken, advocaten, notarissen, artsen, apothekers, vroedvrouwen en hun assistenten uit hun beroepsgeheim het recht van verschoning afleiden. Het bankgeheim wordt hierbij niet genoemd. Een analoge bepaling geldt voor de burgerlijke rechtsvordering. De rechter zal echter in die gevallen, waar het belang van de geheimhouding het belang van de bewijsvoering overtreft, aan de vertegenwoordiger van de bank regelmatig het recht van verschoning toestaan.

De wezenlijke betekenis van het bankgeheim wordt echter pas in belastingkwesties duidelijk. Daar de inkomsten- en vermogensbelasting door de 25 kantons afzonderlijk wordt geheven, bepaalt de wetgeving van iedere kanton de verhouding van de bank tot de fiscus. Over het algemeen mag de inspecteur der belastingen aan de bank geen inlichtingen omtrent de belastingplichtige vragen resp. is de bank tegenover de inspecteur gerechtigd en tegenover de cliënt zelfs verplicht de door de belastingautoriteiten gevraagde inlichtingen te weigeren. Een uitzondering wordt hierop echter alleen in geval van gebleken misdaad gemaakt. Belastingontduiking wordt niet als misdaad aangemerkt. Wanneer federale belastingen worden geheven, bijv. opcenten op de kantonale inkomsten- en vermogensbelasting, kan alleen de contribuabele verplicht worden bepaalde inlichtingen te verstrekken. Zijn bank kan hiertoe echter nooit worden verplicht. In alle gevallen van administratief recht wordt het beroepsgeheim van de bankier uitdrukkelijk erkend⁶⁾. Soortgelijke bepalingen gelden voor het soevereine Vorstendom Liechtenstein. Het is opmerkelijk, dat Liechtenstein met geen enkel land een overeenkomst ter voorkoming van dubbele belasting heeft gesloten.

Uitwerking

De verplichting tot geheimhouding geldt uiteraard niet alleen tegenover Zwitserse particulieren of de Zwitserse overheid, maar in dezelfde mate tevens t.o.v. het buitenland. In dit geval zijn de sancties tegenover de schender van het bankgeheim zelfs nog strenger, dan in art. 47 van de bankwet is voorzien. Art. 273 van het Wetboek van Strafrecht gaat namelijk nog verder en bedreigt iedereen met gevangenis- of tuchthuisstraf die een geheim omtrent een zaak — dus met inbegrip van een bankzaak — aan het buitenland door-

geeft. Volgens de jurisprudentie valt hieronder ook het verstrekken van inlichtingen aan buitenlandse fiscale of deviezenautoriteiten⁷⁾. Een dergelijk geval heeft zich kortgeleden in Genève voorgedaan. Toen heeft een hooggeplaatste ambtenaar van het Britse deviezenbureau in Londen gepoogd via de Britse ambassade in Bern twee employés van een Geneefse bank om te kopen ten einde nadere gegevens omtrent rekeningen van Britse onderdanen te verkrijgen. De Zwitserse bankemployés wacht een aanklacht wegens economische en financiële spionage, nog afgezien van de poging tot schending van het bankgeheim, terwijl de betrokken Britse diplomaat tot „persona non grata” werd verklaard en de ambtenaar in Londen te verstaan werd gegeven in de toekomst beter niet meer de Zwitserse bodem te betreden.

De verplichting tot het onthouden van inlichtingen aan buitenlandse particulieren of autoriteiten zou slechts door bilaterale overeenkomsten van Zwitserland met andere staten kunnen worden uitgesloten. Dit is echter nog nimmer gebeurd. Integendeel, in art. 2 a van de Europese overeenkomst van 20 april 1959 betreffende wederzijdse rechtshulp in strafzaken — tot welke overeenkomst Zwitserland op 20 maart 1967 is toegetreden — heeft met name het Zwitserse standpunt erkenning gevonden, dat fiscale strafzaken van deze overeenkomst zijn uitgesloten. Maar ook in die verdragen, waarvan de Zwitserse rechtsopvatting niet uitdrukkelijk melding wordt gemaakt, zijn inlichtingen in verband met de overtreding van buitenlandse belastingwetten altijd van de voor de contractanten geldende bepalingen volgens Zwitsers recht uitgezonderd⁸⁾.

De Zwitserse zienswijze houdt in, dat de in het binnenland geldende bepalingen ook tegenover het buitenland van kracht zijn en niet door speciale afspraken met het buitenland kunnen worden vervangen, beperkt of opgeheven. Deze algemeen erkende rechtsopvatting geldt met betrekking tot het bankgeheim voor het onthouden van inlichtingen aan het buitenland in strafzaken betreffende het belastingrecht en het administratief recht, het laatste vooral met het oog op de deviezenbepalingen in talrijke landen. Uiteraard verleent Zwitserland in het kader van zijn internationale verplichtingen (verdragen tot wederzijdse rechtshulp, uitleveringsverdragen, Interpol enz.) alle medewerking in gewone strafzaken en verstrekt de hiervoor gevraagde inlichtingen. Dit geschiedt geregeld bij de ontvreemding van bankpapier, fondsen, assurantiepolissen enz. Doch het gaat hierbij steeds om de gevolgen van een gewone misdaad. Indien het een vermogensdelict betreft, vallen dus alleen roof, diefstal, bedrog e.d. eronder, doch niet belastingontduiking of overtreding van deviezenbepalingen welke in Zwitserland niet als misdaden worden erkend.

⁴⁾ Arrest van de Zwitserse Hoge Raad, 89 II 93 E 6: „La banque dépositaire des biens du défunt ne saurait ignorer les héritiers en invoquant le devoir de discrétion qui la liait à son mandant. Le droit au secret bancaire passe en effet aux héritiers”.

⁵⁾ Arrest van de Zwitserse Hoge Raad, 86 III 117.

⁶⁾ Art. 16 van de federale wet over administratieve procedures.

⁷⁾ Arrest van de Zwitserse Hoge Raad 65 I 47; 74 IV 102.

⁸⁾ Art. 11 van de Zwitserse wet van 22 januari 1892 betr. uitlevering aan het buitenland, alsmede arrest van de Zwitserse Hoge Raad 74 IV 104.

Dit standpunt heeft nogal wat moeilijkheden met de Verenigde Staten opgeleverd. Deze trachten sedert geruime tijd met Zwitserland een overeenkomst tot wederzijdse rechtshulp te sluiten. Aangezien het de Amerikaanse fiscus bekend is, dat steeds meer Amerikaanse burgers hun vertrouwen in de Amerikaanse economie verliezen en derhalve pogen hun vermogens bij buitenlandse banken — en dus ook in Zwitserland — te deponeren, hebben de Verenigde Staten hun wettelijke en administratieve maatregelen tegen de kapitaalvlucht in de laatste jaren — vooral sedert de „Foreign Bank Secrecy Law” in 1970 — aanzienlijk verscherpt; blijkbaar zonder noemenswaardig succes. Dit is steeds weer aanleiding tot de verwijten geweest die de Zwitsers niet alleen aan het Amerikaanse adres plegen te richten. De landen worden namelijk aangeraden de hand in eigen boezem te steken en niet te trachten via de aantasting van het Zwitserse bankgeheim en daarmee over de rug van de banken in Zwitserland heen de zonden van hun onderdanen aan het licht te brengen. In plaats van de duidelijke lacunes door eigen wettelijke of andere maatregelen op te heffen, trachten in het bijzonder de Verenigde Staten steeds weer het paard achter de wagen te spannen.

De Amerikaanse onderhandelaars, wel wetende, dat belastingontduiking niet in een overeenkomst tot wederzijdse rechtshulp met Zwitserland zou worden opgenomen, omdat dit volgens Zwitsers recht een overtreding, nooit echter een gewone misdaad zou kunnen zijn, hebben een nieuw begrip in het geding gebracht: „the organized crime”. Deze term is in Zwitserland evenals in de meeste overige staten onbekend. Bekend is daarentegen, dat het aan de Amerikaanse rechters zelden lukt beruchte Maffia-leden wegens moord, roof, bedrog of een andere gewone misdaad achter slot en grendel te brengen, wel echter wegens belastingontduiking. Omdat deze weg in Zwitserland niet gebruikelijk is, pogen de Verenigde Staten door de invoering van de term „georganiseerde misdaad” Zwitserland tot medewerking te nopen. Ofschoon dit duidelijk een omweg is om het bankgeheim in zeker opzicht te beperken, is Zwitserland in beginsel tot overleg over deze kwestie bereid. Dit zal echter in de praktijk nog vele haken en ogen hebben, want een Amerikaanse Maffia-boss of gangster zal zich bij het openen van een bankrekening in Zwitserland nauwelijks als zodanig kenbaar maken. Ofschoon Zwitserse banken heel stipte aanwijzingen volgen, nieuwe cliënten welke zich uiteraard dienen te legitimeren naar recommandaties vragen en inlichtingen over hun inwinnen, geschieden dergelijke operaties meestal via stromannen en te goeder naam en faam bekende personen of maatschappijen. Het zal dan ook bij een Zwitserse bank die vaak het sluitstuk van een hele reeks in verschillende landen doorgevoerde transacties vormt volledig onbekend zijn, wie achter deze zaken staat of staan, waartoe deze transacties dienen of welke herkomst de gelden in kwestie hebben. Anderzijds mag van geen enkele bank, in welk land ook gevestigd, worden gevergd nieuwe cliënten zonder meer te weigeren. Wanneer zich een onbekende bij een bank aandient om er een rekening te openen, dan zal de bank hem ná ingewonnen inlichtingen niet a priori van onoirbare handelingen verdenken, maar hem uiteraard als een achtbare cliënt gaan beschouwen.

Mochten de Zwitserse autoriteiten zich op grond van de door de Verenigde Staten ontvangen gegevens ech-

ter genoodzaakt zien in een bepaald geval bij een bank een nader onderzoek in te stellen, dan hebben de Amerikaanse onderhandelaars voorgesteld, dat de Amerikaanse overheid bij het onderzoek door een ambtenaar vertegenwoordigd zou zijn. Deze vergaande eis hebben de Zwitserse vertegenwoordigers afgewezen, omdat dit een ingrijpen in de Zwitserse soevereiniteit zou betekenen. Op dit punt stagneren momenteel de Amerikaans-Zwitserse onderhandelingen omtrent het sluiten van een overeenkomst over wederzijdse rechtshulp, en het is niet bij benadering te zeggen, wanneer zij zullen worden hervat.

Ofschoon dus tussen de Verenigde Staten en Zwitserland geen overeenkomst tot wederzijdse rechtshulp bestaat, verstrekken de banken alle gewenste inlichtingen, indien is komen vast te staan, dat de door de cliënt gedeponeerde vermogenswaarden geheel of gedeeltelijk door of tengevolge van een gewone misdaad werden verkregen. Dit werd door de Zwitserse Hoge Raad in 1970 onomstotelijk vastgesteld. Toen had een Amerikaanse burger voor leveranties aan de Amerikaanse overheid met bedrieglijke opzet fictieve rekeningen overgelegd en de hiermee verkregen bedragen bij een bank in Zwitserland gestort⁹⁾.

Uiteraard is dit vonnis op iedere gewone misdaad, in welk land ook gepleegd, toe te passen. Ofschoon hiertoe niet verplicht, stellen de Zwitserse banken het internationale recht boven het bankgeheim, indien zij van een gewone misdaad kennis nemen. Bekendheid heeft het recente geval van de Amerikaanse schrijver Clifford Irving gekregen die beweerde de memoires van de Amerikaanse miljardair Howard Hughes te hebben geschreven en deze zgn. memoires aan een Amerikaanse uitgever had verkocht. De uitgever had hiervoor ca. \$ 650.000 naar een Zwitserse bank overgemaakt. De bank in Zürich had uit eigen beweging de aan haar bekende gegevens aan de politie medegedeeld, nadat Irvings vrouw het geld had opgenomen en de bank aan de weet was gekomen, hoe de vork in de steel moest zitten.

Samenvatting

Samenvattend kan worden gezegd, dat het Zwitserse bankgeheim allesbehalve de bescherming van misdadigers tot doel heeft. Het is gebaseerd op het algemeen erkende rechtsprincipe, dat de bank de verplichting oplegt over de haar ter kennis gekomen vermogensverhoudingen van hun cliënten tegenover hiertoe niet gerechtigde derden het stilzwijgen te bewaren. Op grond van het met de cliënt gesloten verdrag is de bank tegenover haar cliënt tot discretie en trouw verplicht. De cliënt kan de bank van deze verplichting incidenteel bevrijden, voor zover hijzelf niet onder pressie staat. Dit zal slechts dan worden aangenomen, indien de cliënt zijn woonplaats in een totalitair geëgeerde staat heeft.

Overigens kan deze bevrijding van de verplichting tot stilzwijgen, de banken opgelegd, slechts door een wet geschieden. Dit is maar één keer gebeurd, toen het de opsporing van de bij Zwitserse banken gedeponeerde vermogensbestanddelen van gedurende de oorlog verdwenen personen betrof. De erfgenamen die

⁹⁾ Arrest van de Zwitserse Hoge Raad 95 I 439, 451.

uiteraard niet wisten of, en zo ja, bij welke bankinstelling in Zwitserland hun in concentratiekampen e.d. omgekomen erflaters indertijd rekeningen, deposito's, safe-loketten enz. hadden, moesten op grond van deze wet hun eventuele aanspraken bij een centrale instantie in Bern indienen. De erfgenamen konden slechts na legitimatie bij deze instantie de gewenste inlichtingen over het vermogen van de afwezige personen verkrijgen. Toen het eindelijk zover was, werd het bankwezen niet gespaard met verwijten, want Zwitserland, dat traditiegetrouw aan politieke vluchtelingen en andere om hun ras of geloof vervolgd asiël biedt en deze bescherming niet alleen aan de personen, maar tevens aan hun vermogens verleent, heeft het bankgeheim juist in een wet vastgelegd om het ten bate van

de vluchtelingen doelmatiger te kunnen verwezenlijken. Het moet dan ook als een zekere ironie worden beschouwd, dat de banken in een land, dat altijd een toevluchtsoord voor de vervolgd is geweest, zich tegenover de rechtsopvolgers van deze vervolgd op het bankgeheim meenden te moeten beroepen, dat in deze vorm juist ten behoeve van de vluchtelingen werd gecreëerd. De houding van de banken toont echter tevens aan, dat het Zwitserse bankgeheim geen mythe is, maar een zeer vaststaande realiteit, waarmee iedereen zich geconfronteerd ziet die met een Zwitserse bank als cliënt of anderszins in aanraking komt.

K. H. Stanislaus

Mededelingen

Collegedag in de NEH

De Vereniging van afgestudeerden der Nederlandse Economische Hogeschool organiseert op dinsdag 19 december a.s. een collegedag in de NEH, Burgemeester Oudlaan 50 te Rotterdam. Het collegerooster luidt:

- van 10.00-11.00 uur: Prof. Drs. H. W. Lambers, Verschuiving in prioriteiten en Prof. Dr. J. H. P. Paelinck, Moderne methoden in de regionale economie;
- van 11.10-12.10 uur: Prof. Dr. H. C. Bos, Ontwikkelingspolitiek: ervaringen en huidige visies en Prof. Dr. A. I. Diepenhorst, Nieuwere opvattingen in de fusie-theorie;
- van 13.30-14.30 uur: Prof. Dr. P. G. M. Hesseling, Problemen in de multinationale onderneming? en Prof. Dr. A. J. Reitsma, Internationale monetaire problemen;
- van 14.40-15.40 uur: Prof. Dr. H. J. Kuhlmeijer, Marketing: oud en nieuw en Prof. Dr. P. W. Klein, Nieuwe opvattingen in de economische geschiedschrijving;
- van 16.00-17.00 uur: Prof. Dr. P. R. Odell, The geography of

economies: background for regional policymakers en Prof. Dr. F. W. Rutten, Macro-economische beschouwing m.b.t. de prijsstijging.

De colleges worden gehouden in de zalen B2 en B3.

Kosten deelname incl. lunch f. 12,50 (lopend buffet f. 7,50). Inlichtingen en aanmeldingen: NEH, Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam, tel.: (010) 14 55 11, toestel 3752 (giro voor aanmeldingen: 53 21 53 t.n.v. Vereniging van afgestudeerden der NEH).

De vrijetijdsbesteding in de industriële maatschappij

Van 5 t/m 7 april 1973 organiseert de Van Clé Stichting in het congrespaleis te Brussel een internationaal congres over de vrijetijdsbesteding in de industriële maatschappij. Het is de bedoeling dit onderwerp op een multi-disciplinaire wijze te benaderen, vandaar dat medewerkers van diverse universiteiten, industrieën, ondernemingen, culturele, sociale en sportorganisaties aan dit congres medewerken.

Het voorlopige programma bevat de volgende onderwerpen.

5 april 1973

- De geïndustrialiseerde maatschappij, oorsprong van steeds kortere arbeidsduur en van meer vrije tijd.

- De perspectieven van de vrije tijd in de maatschappij van morgen.

6 april 1973

- De fysiologische beïnvloeding van het individu, de familie en de gemeenschap door de geleidelijke uitbreiding van de vrije tijd.
- Criteria voor een beleid van vrijetijdsbesteding, in het bijzonder ethische en culturele aspecten.
- Evolutie en politiek van de vrije tijd.

7 april 1973

- Forum.

Aan ieder onderwerp werken deskundige referenten en interveniënten mee. Er zal worden gezorgd voor een simultaanvertaling in het Nederlands, Frans, Duits en Engels.

De inschrijvingskosten voor het congres en culturele evenementen bedragen 1.500 Bfr. (voor studenten en leden van jeugdorganisaties 300 Bfr.) en voor het feestmaal op 7 april 400 Bfr. per persoon. Tegen betaling kan voor hotelaccommodatie worden gezorgd.

Inlichtingen en aanmelding: Van Clé Stichting, Grote Markt 9, B-2000 Antwerpen, tel.: 03/32 98 80.

**Indien u niet álles op economisch gebied kunt lezen,
dan kunt u ESB onmogelijk missen.**

Typologie van werkloosheid

PROF. DR. C. DE GALAN

In *ESB* van 9 en 16 augustus jl. zijn van de hand van Drs. A. Nentjes twee aansluitende artikelen verschenen over typen van werkloosheid. Er wordt in deze studie een ingenieuze poging gedaan tot nauwkeurige omschrijving van de werkloosheidscomponenten en tot berekening van hun omvang in Nederland over de afgelopen 18 jaar. Nentjes heeft in een overzichtelijk en helder geschreven stuk een interessante materie knap geanalyseerd. Niettemin roepen zijn beschouwingen enkele vragen op en is het gewenst meer nadruk te leggen op de betrekkelijke waarde van indelingen als door hem gemaakt. Vandaar mijn beknopte onderstaande reactie.

1. Er wordt in de artikelen niet regionaal gedifferentieerd. Wel staan aan het slot van het eerste stuk enkele opmerkingen over regionale verbijzondering, maar daar wordt noch in de typologie, noch in de cijfers rekening mee gehouden. Toch kennen arbeidsmarkten naast een bedrijfstaksgewijs en een beroepsmatig ook een ruimtelijk aspect. Door dit niet in rekening te brengen, worden de clearingmogelijkheden tussen werkloosheid en openstaande vraag overschat en daarmee ook de frictiewerkloosheid. De structurele component op langere termijn wordt onderschat.

2. Hoewel Nentjes in het voetspoor van de *Sociale Maandstatistiek* een groot aantal beroeps categorieën en bedrijfstakken onderscheidt, kan zijn indeling niet voldoende genuanceerd worden genoemd. „Er is aangenomen dat groepen, die aldus worden afgebakend zo homogene zijn dat substitutie van arbeiders binnen de groep mogelijk is” (blz. 769), maar deze veronderstelling is niet gerechtvaardigd. Bankwerkers, boekhouders en musici — om maar een drietal voorbeelden te noemen — kunnen elkaar niet zonder meer vervangen, onder meer doordat er verschillen bestaan in — vereist(e) —

opleidingsniveau en ervaring. Opnieuw betekent dit een overschatting van de uitwisselingsmogelijkheden en een onderschatting van structurele en scholingswerkloosheid.

3. Door de wijze van definiëring en berekening zijn de mogelijkheden van uitsplitsing van arbeidsoverschot en -tekort te hoog aangeslagen en is de conjuncturele component onderschat. Bijna alle door Nentjes onderscheiden typen werkloosheid blijken conjunctureel te fluctueren, waardoor aan hun bruikbaarheid afbreuk wordt gedaan. Zo correleert bijv. de frictiewerkloosheid, naar de auteur ook vermeldt, met de totale. Dat komt doordat deze component gelijk wordt gesteld aan $\sum V_j + \sum U_i$ dat wil zeggen aan de som van de bedrijfstaksgewijze minima van openstaande aanvragen en werkloosheid. Kennelijk is de werkloosheid (exclusief minder geschikten) in perioden van krapte geringer dan het aantal aanvragen in perioden van overschot, maar dat dit de doorslag geeft wekt argwaan met betrekking tot de definitie. Op het eerste gezicht zou de frictie conjunctureel neutraal moeten zijn. Als zij met de cyclus meebeweegt, kan dat zijn omdat de gemiddelde frictieperiode in een ontspannen arbeidsmarkt langer duurt, maar dat wijst dan in feite op een conjunctureel element.

Hetzelfde geldt voor de scholingswerkloosheid, die bij Nentjes neerkomt op frictie tussen bedrijfstakken (en beroepsgroepen?) en die dan ook in de situatie van aanhoudend niet-conjunctureel arbeidstekort precies gelijk is aan het „geaggregeerde niet-conjuncturele arbeidsoverschot”. De scholingswerkloosheid blijkt een conjuncturele schommeling te vertonen, een merkwaardig resultaat. (Terloops zij vermeld dat de scholingsbehoefte uiteraard niet door de scholingswerkloosheid wordt gedekt; her- en omscholing zijn er ook qua niveau; preventief; en ter wille van een optimale ontplooiing).

Ook de werkloosheid van minder geschikten, waarvan de omvang door Nentjes is overgenomen uit de officiële gegevens, blijkt te fluctueren met de conjunctuur. In tijden van krapte past de vraag zich kennelijk beter aan bij deze bijzondere categorie dan in perioden van overschot.

In het algemeen kan nog worden opgemerkt dat — afgezien van de door Nentjes buiten beschouwing gelaten seizoenwerkloosheid — in feite alle vormen van werkloosheid aan fricties zijn toe te schrijven. Een afbakening naar tijdsduur en specifieke oorzaak draagt altijd arbitraire elementen in zich.

4. Over de gehanteerde gegevens nog een tweetal opmerkingen. Ten eerste is uitgegaan van werkloosheidscijfers en niet van de geregistreerde arbeidsreserve. Dat kon ook niet anders, gezien de noodzakelijke uitsplitsingen, maar het houdt een te lage berekening in van de arbeidsoverschotten, alweer conjunctureel geaccentueerd. Ten tweede moest de berekening worden gebaseerd op bestaande gegevens, hetgeen vooral ten aanzien van de openstaande aanvragen tot (grote?) onnauwkeurigheden leidt. Vacatures worden veelal niet opgegeven of juist, ter wille van enig soelaas, met majorering bij het arbeidsbureau aangemeld.

Ik herhaal tenslotte graag dat ik veel waardering heb voor de door Nentjes ondernomen poging. Hij moest voor zijn berekeningen wel roeien met gebrekkige riemen. Zijn exacte omschrijvingen staan naast de vaak min of meer gevoelsmatige aanpak van de praktijk¹⁾. Maar ik meen wel dat meer nuanceringen hadden kunnen worden aangebracht en dat bij de interpretatie en de hantering van de uitkomsten der berekeningen grote voorzichtigheid op haar plaats is. De conjuncturele component (bij Nentjes globaal gelegen tussen —1% en +2% van de afhankelijke mannelijke beroepsbevolking) lijkt mij onderschat, evenals wrijvingsverschijnselen op langere termijn; de frictie lijkt me daarentegen te hoog uitgevallen.

Zoals wel vaker in de economie, is het ook op dit terrein gemakkelijker in de theorie te onderscheiden dan in de praktijk te scheiden.

C. de Galan

¹⁾ Niet helemaal gevoelsmatig natuurlijk; zie bijv. het artikel van A. Schouten over de „Analyse van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt” van het Ministerie van Sociale Zaken van 1968 in *ESB* van 26 maart 1969.

Het niet-conjuncturele arbeidsoverschot

DR. J. J. VAN DUIJN *

In twee artikelen, in *ESB* van 9 en 16 augustus jl., ontwikkelt Drs. A. Nentjes, met medewerking van dhr. K. Groenveld en mej. E. Wester, een methode om diverse typen van werkloosheid te onderscheiden, met de uiteindelijke bedoeling het begrip scholingswerkloosheid te definiëren en voor Nederland te kwantificeren. Ik heb beide artikelen met veel belangstelling gelezen. Het komt mij voor dat het zeer nuttig is het begrip scholingswerkloosheid te kwantificeren, maar ik heb toch wel bezwaar tegen de wijze waarop de zo precies aandoende uitkomsten van tabel 2 van het tweede artikel zijn verkregen. Afgezien van het feit dat in beide artikelen de begrippen werkloosheid en arbeidsoverschot (= werklozen — aanvragen van werkgevers) op wat verwarrende wijze door elkaar heen worden gebruikt, en ik de indruk krijg dat met werkloosheid geregistreerde arbeidsreserve wordt bedoeld, richt mijn bezwaar zich vooral tegen de wijze waarop het zgn. niet-conjuncturele arbeidsoverschot wordt berekend. En omdat in Nentjes' formulering het van dit niet-conjuncturele arbeidsoverschot afhangt hoe groot de scholingswerkloosheid zal zijn, lijkt het me zinvol om nader op deze berekeningswijze in te gaan.

Nentjes berekent het niet-conjuncturele arbeidsoverschot per bedrijfstak als het zeven-jaarlijks voortschrijdend gemiddelde van het feitelijk arbeidsoverschot. Waarom een zeven-jaarlijks gemiddelde? Omdat, aldus Nentjes, in de periode 1953-1971 twee cycli voorkomen, en „de gemiddelde lengte van de fluctuatie bedroeg ongeveer 7 jaren”. Nu is het uiteraard een hachelijke zaak een oordeel over de lengte van de conjunctuurgolf te baseren op twee waargenomen cycli, als de lengten van die twee cycli vers uiteenliggen! Als de ene cyclus 5 jaar lang is en de ander 9 jaar, is de gemiddelde

lengte van de conjunctuurgolf weliswaar 7 jaar, maar die 7 heeft als gemiddelde in dat verband nauwelijks enige betekenis, en men kan er zeker geen trendberekening d.m.v. voortschrijdende gemiddelden op baseren¹⁾. Doet men dit toch, dan is duidelijk hoe die „trend” beïnvloed zal worden in bijv. die jaren waarin de 9-jarige cyclus plaatsvindt. Zo blijkt uit figuur 2 van het tweede artikel dat het niet-conjuncturele arbeidstekort in 1963 plotseling met 10.000 man toeneemt, terwijl men in figuur 1 kan zien dat het feitelijke arbeidstekort in dat jaar met 6.000 man afnam. De verklaring is eenvoudig: 1963 was toevallig het middelste jaar van de 9-jarige cyclus 1958-1967, en door 7-jaarlijks voortschrijdende gemiddelden te nemen mist Nentjes net beide „troughs”, 1958 en 1967. Ik vermoed dat Nentjes ook wel weet dat men eigenlijk op zo'n manier niet te werk zou moeten gaan om trends te berekenen; misschien is hij pas ertoe overgegaan nadat hij geen betere trendberekeningsmethode had kunnen vinden. Ik moet eerlijkheidshalve zeggen dat ik ook niet direct een methode bij de hand heb, die wel helemaal verantwoord is. Toch zijn er wel een paar overwegingen aan te voeren die ons misschien op het juiste spoor brengen.

Om een uitspraak te doen over conjuncturele en niet-conjuncturele arbeidsoverschotten zal men zich af moeten vragen wat beschouwd kan worden als de „normale stand van de conjunctuur”. Deze vraag heeft Nentjes zich ook gesteld. Als antwoord op die vraag schrijft hij dan: „We hebben de knoop doorgehakt door de conjunctuur te definiëren als een cyclische beweging rond een trend”. Nu, men kan nauwelijks beweren dat hier een knoop is doorgehakt, noch dat de gestelde vraag is beantwoord. Vrijwel niemand zal bezwaar hebben tegen de definitie

van conjunctuur als een cyclische beweging rond een trend. Al wat men met deze definitie beweert is dat de trend gelijk is aan de normale stand van de conjunctuur. Het probleem blijft echter wat men als een normale stand kan beschouwen (bijv. welk arbeidsoverschot, welk werkloosheidspercentage), en wat de lengte is van de golfbeweging rond die trend. Beide vragen hangen nauw met elkaar samen.

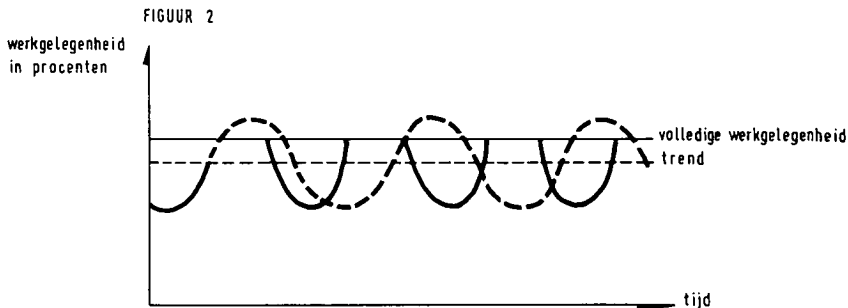
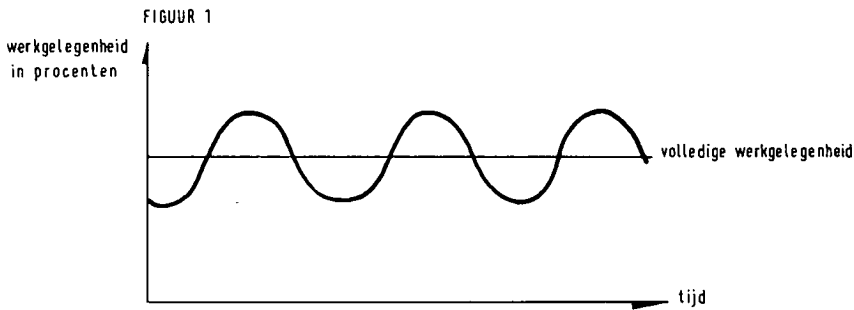
Ter wille van de trendberekening zou men natuurlijk graag zien dat cycli (a) een vaste lengte hebben, en (b) symmetrisch zijn rondom de trend. Het is niet moeilijk om economische modellen te construeren, die dergelijke golfbewegingen genereren. In het multiplier-accelerator model van Samuelson bijvoorbeeld worden lengte en amplitude van de golfbeweging bepaald door de acceleratie-coëfficiënt in de investeringsvergelijking en de consumptiequote, met dien verstande dat de fluctuaties op zich worden veroorzaakt door het investeringsgedrag. In de werkelijkheid van het na-oorlogse Nederland echter variëren conjunctuurgolven in lengte en zijn ze evenmin symmetrisch. Naar mijn mening zijn daarvoor twee hoofdredenen aan te voeren:

1. de Nederlandse economie als geheel, en die van enkele regio's in het bijzonder, opereert dicht tegen het „full-employment”-plafond;
2. exogene verstoringen — binnenlands (anti-cyclische overheidspolitiek en exogene veranderingen in de bestedingscomponenten) zowel als buitenlands (export) — beïnvloeden lengte en amplitude van conjunctuurgolven.

Hierbij ga ik ervan uit dat het investeringsgedrag zodanig is dat zonder 1 en 2 regelmatige golfbewegingen zouden worden gegene-

* Dr. J. J. van Duijn, Ph. D. in Economics, is verbonden aan de Interfaculteit Bedrijfskunde te Rotterdam-Delft.

¹⁾ Overigens wil ik opmerken dat de lengte van Nentjes' eerste cyclus alleen maar 5 jaar is, omdat zijn waarnemingen in 1953 beginnen. Het onderste omslagpunt van de cyclus, die tot 1958 duurde (als men golfbewegingen van „trough” tot „trough” berekent) valt in 1952 en niet in 1953, zodat de lengte 6 jaar is en niet 5 jaar.

reerd, mogelijk met gedempte fluctuaties. De verstoring die door 1 wordt veroorzaakt, kan men met de hierbij afgedrukte figuren illustreren.

In een economie, die dicht tegen zijn plafond opereert (ik ga er nu vanuit dat arbeid de schaarse factor is), is de onderliggende trend niet langer een voortschrijdend gemiddelde gebaseerd op de waargenomen golfbeweging; de trend zal op een hoger niveau liggen dan dit voortschrijdende gemiddelde. Ook de lengte van de golfbeweging wordt door de aanwezigheid van het plafond beïnvloed; als men daarbij voegt de verstoringen genoemd onder 2, dan wordt wel duidelijk dat het midden van de lengte van twee waargenomen cycli theoretisch niet verantwoord is.

Nu kan men tegenwerpen dat het vraagstuk van de onderliggende conjunctuurgolf met bijbehorende trend waarschijnlijk in principe onoplosbaar is en dat er daarom knopen moeten worden doorgehakt. Dat is juist. Maar misschien is het dan toch mogelijk een methode van trendberekening te hanteren, die minder precisie pretendeert, maar die de voor de hand liggende nadelen van de gevolgde methode vermijdt. Ik denk bijv. aan een methode waarbij men aan de hand van waargenomen minimum aantallen werklozen en/of maximum aantallen onbezette arbeidsplaatsen over de tijd probeert vast te stellen wat het werkgelegenheidsplafond is (nogmaals, dit gaat uit van arbeid als de schaarse factor, die het plafond bepaalt), en waarbij men dan vervolgens op grond van het beeld dat de tijdreeksen vertonen

per bedrijfstak het trendmatige arbeidsoverschot bepaalt.

Toegegeven, een dergelijke methode geeft arbitraire uitkomsten, maar men kan op deze manier zeker de grote van de scholingswerkloosheid benaderen²⁾, zonder evenwel de aantallen die zweem van nauwkeurigheid te geven, die uit tabel 2 van het tweede artikel blijkt, maar die in feite iedere grondslag mist.

J. J. van Duijn

²⁾ Overigens zou ik liever spreken van potentiële scholingswerkloosheid.

Naschrift

De commentaren van De Galan en Van Duijn hebben één ding gemeen. In beide reacties wordt bezwaar gemaakt tegen de pretentie als zou in ons artikel de omvang van de verschillende vormen van werkloosheid in Nederland in alle precisie worden berekend.

Dit is echter nimmer onze pretentie geweest, maar klaarblijkelijk blijkt dit niet duidelijk uit het artikel. Het ging ons in de eerste plaats om de ontwikkeling van een analytisch instrument dat zou kunnen dienen als ruggegraat voor berekeningen van de omvang van verschillende vormen van werkloosheid. De door ons berekende cijferreeksen waren primair bedoeld als illustratie van de gehanteerde methode. We realiseerden ons dat de gevonden resultaten het best konden gelden als een allereerste benadering van de omvang van de verschillende vormen van werkloosheid in Nederland.

We beschikten nu eenmaal niet over de specifieke deskundigheid, die vereist is voor een enigszins betrouwbare schatting van *alle* factoren, die in de werkelijkheid een rol spelen. Wel hebben we duidelijk aan willen geven op welke punten onze analyse nadere aanvulling behoeft.

Met de meeste nadere nuanceringen van De Galan kunnen we het eens zijn. Ten aanzien van de vier door hem genoemde punten willen we nog het volgende opmerken.

1. De Galan merkt terecht op dat door het verwaarlozen van regionale verschillen de frictiewerkloosheid wordt overschat. We hebben inderdaad verzuimd deze kwalificatie uitdrukkelijk te noemen. Daarentegen hebben wij er wel de aandacht op gevestigd dat door het nalaten van regionale differentiatie de scholingswerkloosheid wordt overschat en de overige vormen van niet-conjuncturele werkloosheid onderschat. (Zie het slot van par. 4 op blz. 753 en de slotalinea van par. 5 op blz. 773).

2 en 4. We realiseerden ons dat de vooronderstelling van volledige substitutiemogelijkheid binnen de opgesomde beroeps categorieën onrealistisch was. Hetzelfde geldt voor de onder 4 genoemde twee punten. We moesten echter, zoals De Galan zelf ook al opmerkt, roeien met de beschikbare riemen. Correcties op onze resultaten zijn zeker noodzakelijk. Bij de huidige kwaliteit van het statistische basismateriaal zullen deze min of meer intuïtief moeten zijn. Moet de correctie 10%, 50% of 100% zijn? We weten het niet. Vandaar dat we ons er ook niet aan gewaagd hebben. Hier begint de taak van de specifiek deskundigen op het terrein van de arbeidsmarkt.

De zwakke plek in ons schema is in onze ogen de wijze waarop we het conjuncturele element van de andere vormen van werkloosheid trachten te scheiden. We begrijpen echter niet goed waarom De Galan onder 3 bezwaar maakt tegen een conjunctureel element in de frictiewerkloosheid — afgezien van bepaalde esthetische overwegingen. Het door De Galan gesignaleerde verband tussen scholingswerkloosheid en conjuncturele werkloosheid daarentegen, blijkt niet duidelijk uit de cijfers. Dat kan ook moeilijk, want we hebben getracht door onze wijze van berekenen, juist de conjuncturele fluctuaties in de scholingswerkloosheid uit te schakelen.

Van meer principiële aard zijn de

Twee milieuboeken

Er zijn dit jaar twee milieuboeken verschenen waarop hieronder in het kort de aandacht wordt gevestigd. Het eerste is het „Handboek voor vervuild Nederland”¹⁾. Aan deze bundel hebben 23 auteurs — niet 22 zoals de kapt vermeldt — meegewerkt: Dr. I. Asimov, Drs. H. Bakker, R. Beijdorff, M. Bierman, Drs. M. F. I. J. Bijleveld, G. Bomans, G. Brinkgreve, Dr. J. W. Copius Peereboom, W. van Dieren, Mr. H. J. A. Ensink, Ph. H. Fiedeldij Dop, B. Garthoff, J. van Hillo, Drs. R. Hueting, W. Kielich, Ir. G. J. Kleinhoonte van Os, Drs. M. F. Koeman, Dr. B. van der Lek, J. Molenaar, Drs. P. Schroevers, Drs. J. T. de Smidt, Mr. G. Stockmann en Mr. K. van der Zwiep.

Hun bijdragen zijn lezenswaardig en nuttig. Zij bieden de lezer „een mengeling van wetenschappelijk feitenmateriaal, filosofische overpeinzingen, journalistieke bijdragen, boze, verdrietige of wanhopige uitlatingen en sarcasme”. Alle auteurs maken zich ernstig zorgen over de grote gevaren waarin onze samenleving verkeert. De kracht van het boek ligt meer in het pogen van de schrijvers ons milieubewust te maken dan in het leveren van een rechtstreekse bijdrage voor het uitbouwen van een samenhangend beleid ter oplossing van de milieuproblematiek. Ook dat eerste is nog hard nodig, want hoeveel er de laatste jaren ook is geschreven en gesproken over milieuzaken, nog dagelijks kan men zich ergeren aan de lieden die demonstreren dat milieuzorgen hun een zorg zijn.

De tweede bundel opstellen heet „Milieubalans van Nederland”²⁾. Hier werkten 26 auteurs aan mee: Dr. K. Biersteker, J. G. W. Bolomey, Ir. L. J. Brasser, Drs. L. A. Conrads, Prof. Dr. P. G. Fohr, Ir. J. Hellemans, Dr. K. H. Hermans, Prof. Dr. J. G. ten Houten, Drs. R. Hueting, Dr. K. J. Keller, Drs. H. F. W. Kleijn, Drs. H. J. Klok, Prof. Ir. A. C. J. Koot, Mr. F. J. Meijer Drees, Dr. J. J. Mulckhuysse, Prof. Ir. J. K. Nieuwenhuizen, Mr. A. A. Nijkerk, Ir. H. Peters, Dr. C. O. Schaeffer, Ir. H. M. J. Scheltinga, Prof. Dr. F. H. Schmidt, Ir. J. A. Somers, Dr. J. Tesink, Drs. K. T. de Wilde, Ir. J. Zeper en Prof. Dr. R. L. Zielhuis.

Het doel van deze bundel is, een antwoord te geven op de vraag hoe wij er in Nederland op milieugebied voor staan, om op deze wijze een uitgangspunt te vinden voor te nemen maatregelen

inzake het gebruik en het beheer van ons milieu. In het eerste artikel van de „Milieubalans” wordt een uiteenzetting gegeven over het begrip milieu. Daarna volgen acht artikelen waarin verschillende aspecten van de luchtverontreiniging worden behandeld. Vervolgens wordt in negen artikelen de waterverontreiniging aan de orde gesteld. Daarop volgen vier artikelen waarin andere bronnen van milieuverontreiniging worden aangeduid. In twee artikelen worden economische aspecten belicht (door Drs. Klok en Drs. Hueting). Eveneens twee artikelen zijn gewijd aan recht en milieu. De bundel wordt besloten met een korte bijdrage over de opleiding van milieudeskundigen.

Het boek is gebaseerd op de artikelenserie over milieuverontreiniging en milieubeheer, die in de jaargangen 1970, 1971 en 1972 van het weekblad „Intermediair” is verschenen. Alle auteurs hebben, zo vermeldt het voorwoord, hun artikelen waar nodig bijgewerkt met de nieuwste gegevens. Bijna alle artikelen in de „Milieubalans van Nederland” eindigen met een literatuurlijstje. Het „Handboek voor vervuild Nederland” wordt echter nergens genoemd.

Hoewel de „Milieubalans” — ondanks de omvang ervan — geen volledig antwoord geeft op de hiervoor vermelde vraag (de eindredacteur wijst daar zelf op) en evenmin als het „Handboek” aangeeft welk milieubeleid dient te worden gevoerd — het boek draagt daarvoor wel vele bouwstenen aan — kan ook hier worden gesproken van een leerzame verzameling opstellen die zeker kan worden aanbevolen.

Twee milieuboeken: bij elkaar meer dan 660 bladzijden over milieubederf. Gaat daar dan geen deprimerende werking vanuit? Ja. Inspireren ze tot bezinning op de effecten van het milieubederf? Ja dat ook, gelukkig. Moge deze bezinning leiden tot een „alom levende milieumentaliteit”!

d.W.

¹⁾ Handboek voor vervuild Nederland, onder redactie van Wouter van Dieren, Elsevier, Amsterdam - Brussel, 1972, 276 blz., f. 12,50.

²⁾ Milieubalans van Nederland, onder redactie van Dr. J. J. Mulckhuysse, Van Gorcum & Comp., Assen - Amsterdam, Intermediair, Amsterdam - Brussel, 1972, 387 blz., f. 24,50.

bezwaren van Van Duijn tegen onze scheiding van conjuncturele en niet-conjuncturele werkloosheid. Hij wijst op de vrij grote mate van willekeur in onze aanpak en daarin heeft hij volledig gelijk. We vragen ons echter wel af, of de door Van Duijn voorgestelde aanpak minder willekeurig is, gebaseerd als ze is op de hypothese dat bij afwezigheid van plafonds en exogene verstoringen, de conjunctuurgolf een constante periode en amplitude zou hebben. Het

rekenwerk wordt er in ieder geval niet eenvoudiger op. Bij de methode van Van Duijn kan namelijk de trend pas vastgesteld worden nadat op een of andere wijze berekend is hoe de conjunctuurgolf zich zou hebben ontwikkeld, indien er geen plafonds of exogene verstoringen waren geweest.

Het onderscheid tussen conjunctureel en niet-conjunctureel is vrijwel uitsluitend gebaseerd op de tijdsdimensie en daarom naar onze mening ook niet erg zinvol. Indien het be-

nodigde statistische materiaal beschikbaar was, zou het veel beter vervangen kunnen worden door het onderscheid tussen bestedingswerkloosheid (al of niet tijdelijk) en werkloosheid door kapitaalschaarste. In par. 3.5 van ons artikel hebben we aangegeven hoe deze twee vormen van werkloosheid van elkaar zijn te onderscheiden.

Intussen blijft het berekenen van een trendlijn of — zoals wij het noemden — een niet-conjunctureel

arbeidsoverschot, noodzakelijk om de omvang van de scholingswerkloosheid te kunnen vaststellen. Enig doordenken heeft mij persoonlijk echter tot de conclusie gebracht dat het niveau waar men deze trendlijn legt, niet door de theorie kan worden voorgeschreven, maar een economisch-politieke keuze is. Wie vindt dat de bedrijfstakken met (positieve) arbeidsoverschotten in ieder geval voldoende arbeidsreserves moeten hebben om in de jaren met een topafzet niet met een arbeidstekort te zitten, zal de trendlijn laag leggen. Dit betekent dat de niet-conjuncturele tekorten hoger zullen uitvallen en de niet-conjuncturele overschotten lager. Aangezien gedurende de periode 1956-1968 de scholingswerkloosheid bepaald werd door de som van alle

niet-conjuncturele overschotten, zou de scholingswerkloosheid voor die jaren ook lager zijn. Het vasthouden van arbeidsreserves in overschotsectoren gaat echter ten koste van bedrijfstakken, die met een trendmatig arbeidstekort zitten, aangezien deze nu een geringer verruiming van het arbeidsaanbod verkrijgen via herscholing van arbeiders uit overschotsectoren. Bij Van Duijn ligt de trendlijn relatief hoger dan bij ons. Dit betekent dat hij zal komen tot een hogere raming van de scholingswerkloosheid voor de periode 1956-1968. Dit betekent tevens dat bij een daarop te baseren herscholingspolitiek het arbeidsaanbod in de overschotsectoren sterker zal verminderen en het aanbod in de tekortsectoren meer zal toenemen dan bij

een beleid dat gebaseerd zou zijn op onze berekeningen. De gemiddelde non-frictiewerkloosheid zou hierdoor afnemen.

Een herscholingspolitiek die gericht is op minimering van de gemiddelde non-frictiewerkloosheid, kan deze doelstelling wellicht bereiken door te streven naar een gelijke verhouding tussen gemiddeld arbeidsaanbod en gemiddelde arbeidsvraag in alle bedrijfstakken. Het gemiddelde arbeidstekort zou dan voor alle beroepsgroepen een gelijk percentage vormen van het arbeidsaanbod. De bij deze doelstelling behorende trendlijn is uit de beschikbare gegevens te berekenen.

A. Nentjes

Belgische kroniek

Belgische begroting 1973 en anti-inflatoir beleid: in tegenspraak?

W. RAMBOER *

Eind september jl. werd de Algemene Toelichting van de begroting voor 1973 ingediend. In tegenstelling tot de sterke expansie van de staatsuitgaven in 1972 (relanceplan) biedt de begroting voor 1973 een bezadiger beeld: de toename van de uitgaven op gewone en buitengewone begroting bedraagt 11,2% in vergelijking met 1972, toen de groei niet minder dan 17,1% beliep. De gewone begroting werd in evenwicht ingediend. De lopende uitgaven zullen toenemen met 10,6% ten opzichte van de ingediende begroting van 1972, terwijl voor de inkomsten, gelet op het geraamde deficit van Bfr. 5,1 mrd. op de gewone begroting 1972, een stijging van 12,8% wordt verwacht.

Vooral in het vlak van de investeringsuitgaven wordt een minder grote inspanning voorzien. Het vastleggingsprogramma inzake investeringen (buitengewone begroting, Wegfondsen en intercommunales ligt

weliswaar 12% hoger dan het basisprogramma voor 1972, maar in vergelijking met het aangepaste programma (inclusief conjunctuurschijf) voor 1972 is er een daling met 5,2%. Het openbare-werkenprogramma wordt gekenmerkt door de geleidelijke accentverschuiving van grote naar kleine projecten (ringbanen, secundaire wegen), doch dit moet vooral worden toegeschreven aan het nagenoeg voltooid zijn van het geplande autosnelwegennet. Toch ligt de klemtoon enigszins verkeerd: in het kader van de inflatiebestrijding zou de overheid vooral de consumptieve uitgaven dienen af te remmen en niet de kapitaaluitgaven.

De netto-financieringsbehoeften van de staat zullen naar eigen raming ongeveer Bfr. 60 mrd. bedragen, wat Bfr. 10 mrd. minder is dan de netto-financieringsbehoeften voor 1972.

Op begrotingstechnisch vlak is het ook dit jaar nog niet tot een een-

heidsbegroting gekomen, vergelijkbaar met de miljoenennota in Nederland. Het zou nochtans zeer gewenst zijn, dat het ingewikkelde en onoverzichtelijke begrotingssysteem wordt opgedoekt. Naast het traditionele onderscheid tussen de gewone begroting (lopende uitgaven) en de buitengewone begroting (kapitaaluitgaven) wordt de inrichting van het Belgische begrotingswezen immers gekenmerkt door een groot aantal extra-budgettaire posten (intercommunales voor de aanleg van auto-wegen, onderhoud wegennet, financiële lasten NMBS en Sabena, terugbetaling BTW op voorraden enz. ...) die gedekt worden door leningen, maar die voor een deel een consumptief karakter dragen. Dit jaar werd deze decentralisatie van de begrotingsinrichting nog versterkt, door

* De auteur is medewerker bij de Kredietbank te Brussel.

het buiten begroting plaatsen van de post voor wegenonderhoud en financiële lasten van het Wegenfonds ten belope van Bfr. 9,7 mrd., die echter volledig zal worden gedekt door lopende inkomsten. De complexiteit en de moeilijke interpretatie van sommige extra-budgettaire uitgaven dragen geenszins bij tot de doeltreffendheid van de controle op de openbare financiën.

Om de macro-economische betekenis van de begroting voor 1973 te kunnen achterhalen moet de begroting in eerste instantie geplaatst worden tegen de achtergrond van het staatsbudget voor 1972. Deze laatste stond overwegend in het teken van de economische relance¹⁾.

Het stimulerende karakter kwam vooral tot uiting in het bewust aanvaarden van een tekort op de gewone begroting en in het toevoegen van een conjunctuurschijf aan het basisprogramma van openbare investeringen. Maken we thans de balans op van dit begrotingsbeleid, dan constateren we dat de eerste stimulerende maatregelen pas in april en mei werden getroffen op een ogenblik dat de conjunctuursituatie reeds grondig was gewijzigd.

Het objectief van volledige tewerkstelling genoot prioriteit hoven inflatiebestrijding. Daarenboven heeft het relanceplan aanleiding gegeven tot het activeren van de zeer ruime voorraad liquide middelen, die zowel voortsporen uit een belangrijk handelsbalansoverschot als een zwakke kredietvraag van bedrijven en particulieren: het gevolg was dat het „corrigerend” overheidsingrijpen hoogstwaarschijnlijk heeft bijgedragen tot de versnelling van de prijsstijging in de loop van 1972.

Het dient gezegd, dat vanaf het begin op dit gevaarlijke neveneffect van het relanceplan werd gewezen, hoewel iedereen ermee akkoord was dat het plan tot op zekere hoogte

gerechtvaardigd was uit hoofde van de conjuncturele moeilijkheden in de bouwsector en de toenemende werkloosheid over de eerste 9 maanden van 1972²⁾.

Toch is de overheid niet alleen de zondebok: de inflatie manifesteert zich de laatste jaren meer langs de kant van de kosten, dan wel langs de vraagzijde.

Waar in maart 1972 de inflatievoet op jaarbasis nog 4,5% bedroeg, beliep de prijsstijging in oktober, eveneens op jaarbasis, reeds 5,9%. Weliswaar kent België, te zamen met de Duitse Bondsrepubliek, nog steeds de laagste inflatievoet onder de landen van de uitgebreide EG, maar op zichzelf is 5,9% ernstig genoeg om een kordaat ingrijpen te wettigen. In 1973, en nog meer in 1974, zou het budgettaire beleid dus grotendeels moeten zijn gericht op het *compenseren* of *corrigeren* van de inflatoire impuls die uitging van de begroting 1972. Voorgaande beschouwingen illustreren weer eens de kloof tussen, enerzijds de beperkte soepelheid en doseerbaarheid van het bestaande instrumentarium der economische politiek, en anderzijds het omvangrijker en complexer worden van de (socio)-economische problemen.

De begroting 1973 moet tevens worden gezien in het kader van het EG-anti-inflatieprogramma. De geplande expansie van de uitgaven in 1973 beantwoordt geenszins aan de door de EG-ministerraad te Luxemburg opgelegde norm, die bepaalt dat in de verschillende lidstaten de bestedingsruimte van de overheid moet worden beperkt tot de nominale BNP-groei. Voor België houdt zulks in dat de toename van de staatsuitgaven dan moet worden beperkt tot 9,2%, wat neerkomt op een besnoeiing van circa Bfr. 9 mrd. De kans dat hiertoe wordt overgegaan is uiterst klein. Ook in de an-

dere EG-landen is, enerzijds wegens de verschillende intensiteit van het economische herstel en anderzijds wegens autonome factoren (verkiezingen in Duitsland, Frankrijk en Nederland), de vrees niet ongegrond dat de begrotingspolitiek weinig gewicht in de anti-inflatoire schaal zal leggen.

Van officiële zijde wordt in België aangemerkt dat de overheidssector in de voorbije jaren reeds een belangrijke bijdrage heeft geleverd tot de inflatiebestrijding door het nagevoeg volledig aflossen van de deviezenschuld van de staat. Niet iedereen is met deze redenering akkoord: de genoemde besparingen hebben immers in het geheel niet tot gevolg gehad dat de overheidsuitgaven binnen de normen bleven, die overeenstemmen met een consequent anti-inflatoir beleid. De resultaten bevestigen trouwens dat men hier in gebreke is gebleven. Ook vanuit de meest logische gedachtengang gezien klopt de redenering niet: niet de acties in het verleden, maar de te voeren acties in de toekomst zijn hier relevant.

Erger is, dat men nu nog maar eens de last van de inflatiebestrijding op de andere sectoren zal afwentelen. Die last zal zwaarder wegen, naarmate de overheid zichzelf geen beperkingen wil opleggen. Maar zaait men hierdoor niet opnieuw de kiem van economische moeilijkheden, die na korte tijd weer inflatoire impulsen nodig zullen hebben.

Het lijkt in ieder geval wel een gegeven van de begrotingspolitiek dat zelden of nooit wordt overdreven in de richting van de deflatie.

Willy Ramboer

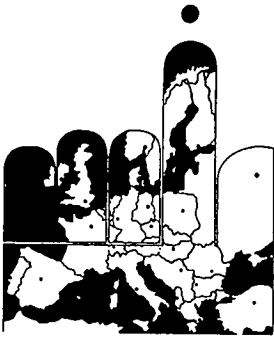
¹⁾ W. Naessens, *Relance of inflatie, ESB*, 19 april 1972.

²⁾ Het conjunctuurbeeld klaart op, in *Weekberichten van de Kredietbank*, 19 mei 1972.

Schakel bij vacatures voor leidende functies steeds ESB in: in vrijwel elk groot bedrijf wordt dit blad veelvuldig gelezen.

Advertentie-opdrachten te richten aan:

ADVERTENTIE-AFDELING ESB, POSTBUS 42, SCHIEDAM, TELEFOON (010) 26 02 60

Inflatiebestrijding in de Europese Gemeenschap

In de discussies over de vorming van een economische en monetaire unie zijn twee stromingen te onderscheiden, die bekend staan als „economisten” en „monetairisten”. De eersten geven de hoogste prioriteit aan een coördinatie van het economische beleid (reële sfeer), terwijl de laatsten verwachten dat uit een nauwe monetaire samenwerking min of meer als vanzelf de economische unie zal voortkomen. In de Europese Gemeenschap is op dit punt een compromis gegroeid, gebaseerd op een gelijkwaardige vooruitgang op beide gebieden. Dit is op de laatste topconferentie in de eerste paragraaf van het slotcommuniqué nog eens bevestigd.

De noodzaak tot een nauwere coördinatie van de economische politiek is op de top bovendien nog expliciet vastgelegd, evenals de eis om daartoe doeltreffende gemeenschapsprocedures te volgen. De wens wordt uitgesproken, dat in de huidige conjunctuur voorrang wordt verleend aan de bestrijding van de inflatie en aan de terugkeer naar stabiliteit van de prijzen. Aan de Ministerraad werd door de staatshoofden en regeringsleiders op de topconferentie in Parijs de opdracht verleend, om in de reeds vastgestelde vergadering van die Raad van 30 en 31 oktober 1972 nauwkeurig omliggende maatregelen te treffen.

Jaarverslag over de economische toestand van de Gemeenschap

Ter voorbereiding van de besluitvorming in de Ministerraad op 30 en 31 oktober zond de Commissie het jaarverslag over de economische toestand van de gemeenschap naar de Raad¹⁾. Dit bevat een analyse van de economische ontwikkeling in 1972 en 1973 en richtsnoeren voor het economische beleid. De Ministerraad nam op 31 oktober 1972 een resolutie in-

zake de maatregelen tegen de inflatie aan²⁾. Deze resolutie vormt het richtsnoer voor het economische beleid in de zes lidstaten in 1973. De drie toetredende landen hebben de in de resolutie neergelegde doelstellingen van het beleid aanvaard.

Het jaarverslag komt tot de conclusie dat voor de nog resterende maanden van 1972 en voor 1973 een zeer bevredigende ontwikkeling van de bedrijvigheid en een aanzienlijke verbetering van de levensstandaard in de gemeenschap zijn te verwachten. In het algemeen — met uitzondering van Italië — kan volledige werkgelegenheid dicht worden benaderd. De naar verwachting voortgaande inflatie vraagt in het jaarverslag uiteraard de meeste aandacht.

De omvang van de inflatie kan uit de tabellen worden afgeleid. Uit tabel 1, ontleend aan de *Miljoenennota 1973* (blz. 7) blijkt, dat de inflatie in Europa thans groter is dan vóór 1970 en dan in de voornaamste internationale handelspartners.

Een gedetailleerd overzicht van de inflatoire ontwikkeling in de zes lidstaten is in tabel 2 opgenomen³⁾.

De Commissie wijst er enige malen op, dat men ten gevolge van de lange duur en de omvang van het inflatieproces aan een inflatoir gedragspatroon gewend is geraakt. Zij wil in dit verband door een geleidelijke ombuiging van de inflatoire ontwikkeling de economische subjecten ertoe brengen, hun gedrag niet langer op een inflatoire ontwikkeling af te stemmen.

Resolutie van de Raad

De Ministerraad heeft een resolutie vastgesteld die de voorstellen van de Commissie volgt behalve op enkele punten, zoals hieronder nog zal blijken. De lidstaten stellen zich voor, een beleid ter bestrijding van de inflatie te voeren, dat we het beste een „policy-

mix” kunnen noemen, namelijk een combinatie van begrotingspolitiek en van monetaire maatregelen. Daarnaast wordt gewezen op de noodzaak van matiging door de sociale partners.

De begrotingspolitiek houdt in de eerste plaats een stringente uitvoering van het uitgavenbeleid in 1972 en 1973 in. De werkelijke uitgavenstijging van de begroting 1973 moet blijven binnen de limiet van het nominale stijgingspercentage van het bruto nationale produkt. De lidstaten met een situatie van volledige werkgelegenheid moeten over het eerste halfjaar van 1973 bepaalde beperkingen op de begroting in acht nemen. Aan het einde van dit halfjaar onderzoekt de Raad of deze beperking moet worden gehandhaafd of aangepast. Een en ander heeft uiteraard niet betrekking op de conjunctuurstimulerende uitgaven ter bereiking van volledige werkgelegenheid.

Inflatoire financiering van begrotingstekorten is uit den boze, tenzij geen volledige werkgelegenheid bestaat. Het stijgingstempo van de totale

¹⁾ Commissie van de Europese Gemeenschappen, *Jaarverslag over de economische toestand van de gemeenschap*, 8 september 1972, nr. COM (72) 1100 def., samengesteld ingevolge artikel 4 van de beschikking van de Raad van 22 maart 1971 betreffende de versterking van de coördinatie van het economische beleid op korte termijn van de lidstaten. Het Europees Parlement behandelde het jaarverslag op 11 oktober 1972.

²⁾ Een voorlopige versie van de Nederlandse tekst van de resolutie is aan de pers ter beschikking gesteld (nr. 1859 n 1/72 (FIN 623)nc). De tekst was ten tijde van het schrijven van deze bladwijzer nog niet in het *Publikatieblad* gepubliceerd.

³⁾ Tabel 2 is overgenomen uit het *Jaarverslag van de Europese Commissie* (blz. 6 van de gestencilde tekst).

Tabel 1. Internationale prijsontwikkeling (stijging van de consumptieprijzen in procenten)

	Gemiddelde jaarlijkse stijging 1963-1969	Stijging t.o.v. het voorafgaande jaar		Stijging juni 1972 t.o.v. juni 1971
		1970	1971	
Verenigde Staten	3,0	5,9	4,3	2,9
Canada	3,4	3,3	2,9	4,1
Japan	5,0	7,8	6,1	4,8
Frankrijk	3,7	5,5	5,6	5,6
Duitsland	2,5	3,8	5,2	5,4
Italië	3,3	5,0	4,9	5,5
België	3,6	3,9	4,4	5,5
Engeland	4,1	6,4	9,4	6,1
Nederland	5,2	3,6	7,5	7,3 a)

a) Juli/juli.

Bron: voor Nederland: Centraal Bureau voor de Statistiek.

voor overige landen: publikaties van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling.

Tabel 2. Consumptieprijzen (procentuele wijzigingen)

	1971				1972		II/72 ten opzichte van II/71
	I	II	III	IV	I	II	
	ten opzichte van het voorgaande				kwartaal		
Frankrijk	1,3	2,6	1,3	1,4	1,3	1,5	5,5
Duitsland	2,5	1,1	0,8	1,3	2,1	1,1	5,2
Italië	1,1	1,0	1,2	1,3	1,2	1,7	5,1
België	1,8	1,0	1,7	1,0	1,1	1,5	5,0
Nederland	3,0	1,9	1,7	1,5	2,5	1,9	7,8
Luxemburg	2,2	1,1	0,6	1,5	1,0	1,7	4,4

Bron: Bureau voor de Statistiek der Europese Gemeenschappen.

geldhoeveelheid (liquiditeitenmassa) moet worden teruggebracht tot dat van de reële groei van het bruto nationale produkt, verhoogd met een normatief stijgingspercentage van het prijsniveau. Deze doelstelling moet uiterlijk in december 1974 zijn bereikt.

Er wordt bepleit, dat de monetaire autoriteiten de nodige instrumenten ter beheersing van de binnenlandse geldhoeveelheid verkrijgen. Verder wordt aangedrongen op een gezamenlijk beleid ter voorkoming van ongewenste toestroming van buitenlands kapitaal.

Van groot belang is, dat zowel voor de begrotingspolitiek (door het Comité voor de begrotingspolitiek) als voor de monetaire politiek (door het Comité van presidenten van de centrale banken) per kwartaal zal worden nagegaan of en in hoeverre de maatregelen van de resolutie worden uitgevoerd.

Beperking van de inflatie

Met de hierboven genoemde en hieronder nog te bespreken maatregelen wordt beoogd, het stijgingspercentage van de consumptieprijzen tussen december 1972 en eind 1973 terug te brengen tot 4 % (afgezien van de gevolgen van wijzigingen in indirecte belastingen). De Commissie had een

beperking tot 3,5% voorgesteld. Men mag aannemen, dat deze bijstelling van het normatieve inflatiepercentage is voortgevloeid uit recente gegevens over de inflatie in de zes landen na het tweede kwartaal van 1972. De meest recente cijfers waarover we thans beschikken, zijn die over juli 1972 (vergelijk tabel 3). Vergeleken met juni is in juli 1972 in alle lidstaten⁴⁾, met uitzondering van Nederland, de inflatie toegenomen. Intussen is gebleken dat zich nadien in ons land een uitschieter in de prijsstijging heeft voorgedaan.

De genoemde 4 % moet overigens met 0,5 à 1,5 % worden verhoogd voor de invloed van wijzigingen in de indirecte belastingen, zodat de voor de consument merkbare prijsverhoging in de orde van grootte van 4,5 à 5,5 % zal liggen. Uit het feit dat niet wordt beoogd de prijsstijging in 1973 tot nul terug te brengen, blijkt dat in Europees verband dezelfde

tactiek wordt toegepast als in ons land, namelijk een geleidelijk terugdringen van de prijsstijging over een tijdsverloop van enige jaren. Men zou geneigd zijn ervan uit te gaan, dat alle denkbare middelen daartoe worden aangewend.

Specifieke matigingsmiddelen

Tijdens de vergadering van de Ministerraad van 30 en 31 oktober jl. is echter gebleken, dat over enige specifieke matigingsmaatregelen geen eenstemmigheid bestond. Zo had de commissie voorgesteld dat alle Europese invoerrechten (het gemeenschappelijke buitentarief) tijdelijk gedurende het eerste halfjaar van 1973 met 15 % zouden worden verlaagd. Dit zou een daling van de invoerprijzen met 1 % betekenen. Hierdoor zou de concurrentie van buiten de EG worden gestimuleerd en een druk op het interne prijspeil ontstaan.

De Ministerraad heeft deze beslissing echter niet willen nemen. Slechts is besloten dat de Raad zich vóór 31 januari 1973 zal uitspreken over handelspolitieke maatregelen betreffende de kwantitatieve beperkingen, de toepassing van de algemene preferenties en *eventueel* over specifieke tariefsverlagingen. De Ministerraad schijnt een verlaging van het buitentarief niet te hebben aangedurfd omdat in 1973 in GATT-verband zal worden onderhandeld over een algehele verlaging der douanetarieven.

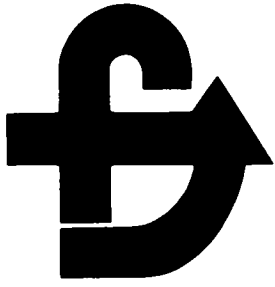
Twee andere specifieke maatregelen betreffen de opschorting van de invoerrechten op rundvlees (voor een halfjaar) en een strenger optreden tegen kartels, afspraken tot vertikale prijsbinding en andere overeenkomsten ten aanzien van prijzen tussen ondernemers. Deze laatste maatregel is overgenomen door de Ministerraad. De verlaging met 50 % van de voor rundvlees geldende douanetarieven gaat weliswaar onmiddellijk in, maar

⁴⁾ Van Italië is nog geen cijfer over juli bekend.

Tabel 3. Consumptieprijzen (indexcijfers: 1966 = 100)

	juni 1972	juli 1972
Frankrijk	134,2	135,3
Duitsland	121,9	122,7
Italië	124,8	—
België	127,5	128,6
Nederland	139,8	139,4
Luxemburg	123,2	124,1

Bron: Bureau voor de Statistiek der Europese Gemeenschappen, Algemene Statistiek 1972, no. 9, blz. 71.

Non-discriminatiebepalingen in het internationale belastingrecht

H. A. KOGELS

Wanneer een staat haar inwoners voor hun binnenlandse en hun buitenlandse objecten (bijvoorbeeld: inkomsten) belast en die inwoners in de andere staat voor hun aldaar gelegen objecten als niet-inwoner ook belastingplichtig zijn, is er sprake van internationale dubbele belasting. Neem als voorbeeld van zo'n situatie een Nederlander, die hier woont en inkomsten geniet uit een dienstbetrekking binnen Nederland, maar daarnaast nog een onroerend goed bezit in België, waaruit hij ook nog inkomsten ontvangt. Deze laatste zijn zowel belast in Nederland (volgens het woonplaatsbeginsel) als in België (volgens het oorsprongbeginsel). Wat kan er nu gedaan worden om deze dubbele druk te voorkomen: Nederland kan eenzijdig rekening houden met deze buitenlandse belasting en een vermindering van de totale belasting op het wereldinkomen geven¹⁾ of Nederland kan een verdrag sluiten met België waarin het voorkomen van dubbele belasting geregeld is²⁾.

loopt op 1 februari 1973 af. Het is de bedoeling dat vóór deze datum een beslissing wordt genomen over een herziening van de verordening³⁾ die verlaging van douanerechten bij invoer van rundvles mogelijk maakt in geval van aanmerkelijke prijsstijging in de sector rundvles.

Tenslotte zij vermeld, dat de Ministerraad uiterlijk in juni 1973 de uitwerking van het program ter bestrijding van inflatie zal beoordelen.

Conclusie

Het conjunctuurbeleid wordt in de huidige stand van zaken in de EG gevoerd door de nationale lidstaten. De coördinatie van dit beleid op gemeenschapsniveau is tamelijk vrijblijvend. Er zijn geen sancties op een

Het doel van zo'n verdrag is dat de staten, die het sluiten, elkaar een afgebakend „belastinggebied” toewijzen. Als uitgangspunt voor de toewijzing neemt men de economische band, welke bestaat tussen het belastbare object en de staat die de belasting zal heffen³⁾.

Nu zou het kunnen voorkomen, dat — in bovengenoemd voorbeeld — de Nederlander voor de inkomsten uit zijn Belgische onroerend goed door de Belgische fiscus zwaarder wordt belast dan een Belg, die inkomsten uit onroerend goed geniet (het doet hier niet terzake of dit in werkelijkheid zo is of niet). Het is duidelijk, dat een internationaal verdrag ter voorkoming van dubbele belasting een geschikte plaats biedt om regelingen ter voorkoming van deze discriminatie op te nemen.

De meeste internationale belastingverdragen kennen dan ook een non-discriminatie-artikel, waarbij in meer of mindere mate artikel 24 van het Model Verdrag van de Organisation

afwijkend nationaal gedrag. De aanbevelingen voor 1972 zijn niet in praktijk gebracht. Hetzelfde zou zich in 1973 kunnen voordoen.

We zijn er in ons land getuige van, hoe moeilijk het is een redelijk matigingsprogram op te stellen dat kans op verwezenlijking maakt. De Europese aanbevelingen, die overigens door nationale ministers worden opgesteld, spelen hierbij een ondergeschikte rol. Er zal nog heel wat moeten veranderen eer dat de op gemeenschapsniveau uitgestippelde beleidslijnen tot daadwerkelijke wijzigingen in het nationale beleid der lidstaten zullen leiden.

Europa Instituut Leiden

³⁾ Verordening (EEG) nr. 1654/72 van de Raad, gepubliceerd in *Publikatieblad* nr. L 174/56 van 1 augustus 1972.

for Economic Cooperation and Development (OECD) als voorbeeld geëindigd heeft⁴⁾. Een vertaling van de originele (Engelse) tekst zou als volgt kunnen luiden.

Artikel 24

Lid 1

Onderdanen van een Verdragsluitende Staat worden in de andere Verdragsluitende Staat niet aan enige belastingheffing of enige daarmee verband houdende verplichting onderworpen, die anders of drukkender is dan de belastingheffing en daarmee verband houdende verplichtingen, waaraan onderdanen van die andere Staat onder gelijke omstandigheden zijn of kunnen worden onderworpen.

Lid 2

De uitdrukking „onderdanen” betekent:

- alle natuurlijke personen, die de nationaliteit van een Verdragsluitende Staat bezitten;
- alle rechtspersonen, vennootschappen en verenigingen, die hun rechtspositie als zodanig ontleen aan de wetgeving die van kracht is in een Verdragsluitende Staat.

¹⁾ Dit is geregeld in het Koninklijk Besluit van 7 april 1965, zie artikelen 2 en 3.

²⁾ In zulke gevallen treedt de eenzijdige regeling niet in werking, zie artikel 1 KB 1965; het is wel mogelijk, dat een verdrag verwijst naar bepalingen die voorkomen in het KB.

³⁾ Zie J. Bouwsma, *Voorkoming van dubbele belasting*, blz. 94.

⁴⁾ Zie *Draft double taxation convention on income and capital*, report of the OECD Fiscal Committee, 1963, blz. 55; zie ook H. A. Kogels en H. Nagelkerke, *Non-discriminatie*, Serie brochures van het FEI, waarin in bijlage I een overzicht is opgenomen van non-discriminatiebepalingen zoals die voorkomen in internationale verdragen ter voorkoming van dubbele belasting, gesloten door de Europese staten; in de Rijkswet Belastingregeling Koninkrijk is in artikel 1 een soortgelijke non-discriminatiebepaling opgenomen.

Lid 3

Statenlozen worden in een Verdragsluitende Staat niet aan enige belastingheffing of enige daarmee verband houdende verplichting onderworpen, die anders of drukkender is dan de belastingheffing en daarmee verband houdende verplichtingen, waaraan onderdanen van die Staat onder gelijke omstandigheden zijn of kunnen worden onderworpen.

Lid 4

De belastingheffing van een vaste inrichting die een onderneming van een Verdragsluitende Staat in de andere Verdragsluitende Staat heeft, zal in die andere Staat niet minder gunstig zijn dan de belastingheffing van ondernemingen van die andere Staat, die dezelfde werkzaamheden uitoefenen.

Deze bepaling mag niet dusdanig worden uitgelegd, dat een Verdragsluitende Staat de verplichting wordt opgelegd om aan inwoners van de andere Verdragsluitende Staat persoonlijke aftrekposten, vrijstellingen en belastingverminderingen te verlenen uit hoofde van de burgerlijke staat of gezinslasten, die eerstbedoelde Staat aan zijn inwoners verleent.

Lid 5

Ondernemingen van een Verdragsluitende Staat, waarvan het kapitaal geheel of ten dele, onmiddellijk of middellijk in het bezit is van, of wordt beheerd door een of meer inwoners van de andere Verdragsluitende Staat, worden in eerstbedoelde Verdragsluitende Staat niet aan enige belastingheffing of enige daarmee verband houdende verplichting onderworpen, die anders of drukkender is dan de belasting en daarmee verband houdende verplichtingen, waaraan andere soortgelijke ondernemingen van die eerstbedoelde Staat zijn of kunnen worden onderworpen.

Lid 6

De uitdrukking „belastingheffing” slaat in dit artikel op belastingen van elke aard of benaming.

We zullen nu per lid bezien, wat de betekenis van deze bepaling is.

Lid 1: geen discriminatie op grond van nationaliteit.

Er is hier sprake van het verbod voor de ene verdragsluitende staat om onderdanen van de andere staat anders of zwaarder te belasten dan de eigen onderdanen. Het begrip onderdaan wordt uitgewerkt in het tweede lid. De nationaliteit mag dus geen fiscale discriminatie tot gevolg hebben. Voorwaarde hierbij is evenwel dat de twee subjecten die vergeleken worden (de eigen en de vreemde onderdaan) zowel qua recht als qua feitelijke situatie in dezelfde omstandigheden verkeren. Deze voorwaarde

blijkt uit de letterlijke tekst en uit de toelichting daarop, welke in het modelverdrag is opgenomen.

Uit de letterlijke tekst valt verder op te maken, dat er t.a.v. de vreemdeling geen nadelig verschil mag bestaan wat betreft belastinggrondslag, vaststelling van de (formele) belastingsschuld, formaliteiten en verplichtingen bij de belastingheffing. Hier stuiten wij op een moeilijkheid, want hoewel de letterlijke tekst verbiedt „anders” te belasten blijkt uit de verder genoemde officiële toelichting bij dit lid, dat er geen sprake is van een gedwongen gelijke behandeling. Er heerst bij sommigen de mening, dat de interpretatie van de tekst van een internationaal verdrag uit de formulering zelf moet blijken⁵⁾, vandaar dat de discrepantie tussen letterlijke tekst en toelichting tot problemen zal kunnen leiden.

De volgende casus is een voorbeeld waarin de vraag aan de orde komt of er sprake is van discriminatie (arrest van de Hoge Raad van 14 juni 1972

Deze rubriek wordt verzorgd door het Fiscaal-Economisch Instituut der Nederlandse Economische Hogeschool

rolnummer 16806)⁶⁾. Een inwoner van België met de Duitse nationaliteit werkte in het zuiden van Nederland. Ons land belast een buitenlander in het algemeen voor zijn inkomsten uit arbeid, in Nederland verricht⁷⁾. Dit is in overeenstemming met hetgeen is bepaald in het (oude en nieuwe) verdrag met België. In het oude verdrag met België van 1933 (waar het in casu om ging) is evenwel ook bepaald, dat „... beloningen in iederen vorm van grensarbeiders van Nederlandse of Belgische nationaliteit slechts aan belasting onderworpen (zijn) in het land, waar de belanghebbenden hun fiscale woonplaats hebben”⁸⁾. Een Belgische grensarbeider bleef dus belast in België (en daar België een lichtere belastingdruk kent dan Nederland, bleek dit een voordelige situatie).

De Duitse grensarbeider in bovengenoemde casus werd echter niet belast in zijn woonplaats (in België), maar in Nederland, daar hij de Nederlandse noch de Belgische nationaliteit had en derhalve het „grensarbeiders-artikel” op hem niet van toepassing was.

Mijns inziens dienen we in dit geval te kijken naar de non-discriminatiebepaling in het Belgisch-Duitse verdrag⁹⁾ die zo geïnterpreteerd kan worden, dat België een inwonende Duitser

die (als grensarbeider) in Nederland werkt, niet anders of zwaarder mag belasten dan een Belgische grensarbeider die in Nederland werkt. Beiden verkeren namelijk in dezelfde omstandigheden. Het zou buiten het kader van dit artikel vallen hier verder op in te gaan. De casus moge slechts dienen als voorbeeld.

Lid 2: het begrip „onderdanen”

In dit lid wordt het begrip „onderdanen” verklaard wat betreft het non-discriminatie-artikel. Hetgeen onder a. vermeld is, behoeft geen nadere uitleg¹⁰⁾. Het belang van de definitie van rechtspersonen expliciet is vastgesteld. Het opgericht zijn naar het heersende recht van een staat is bepalend. Ware deze bepaling niet opgenomen, dan zouden andere criteria voor de nationaliteit eveneens denkbaar zijn, zoals land van herkomst van het kapitaal of de nationaliteit van leidinggevende personen.

Lid 3: staatlozen

Het gaat hier om het gelijkstellen van staatloze personen met onderdanen van de staat zelf. Volgens het officiële commentaar op dit lid is deze bepaling het gevolg van een verdrag, dat een aantal staten met elkaar hebben gesloten ten aanzien van de positie van staatlozen in het algemeen. Dit verdrag werd mede ondertekend door een groot aantal lidstaten van de OECD. Toch is in de meeste belastingverdragen deze clausule nog niet opgenomen¹¹⁾.

⁵⁾ Zie R. Bernhardt, Interpretation and implied (tacit) modification of treaties, *Zeitschrift für ausländisches Recht und Völkerrecht*, 1967, nr. 27, blz. 491.

⁶⁾ Zie Mr. R. L. van de Water, Grensarbeiders: wel of geen discriminatie?, *Weekblad voor Fiscaal Recht*, 1972/5105, blz. 881.

⁷⁾ Ingevolge Wet Inkomstenbelasting 1964 artikel 49 lid 1 letter b sub 1°.

⁸⁾ Zie verdrag ter voorkoming van dubbele belasting België-Nederland, artikel 9 par. 2.

⁹⁾ Zie artikel 24 van dit verdrag; het relevante eerste lid is identiek aan dat van artikel 24 van het modelverdrag.

¹⁰⁾ Artikel 3 van het modelverdrag werkt het begrip „person”, zoals dat in de originele tekst voorkomt, verder uit.

¹¹⁾ Zie voetnoot 4, H. A. Kogels en H. Nagelkerke blz. 28 e.v.

Lid 4: geen discriminatie op grond van de vestigingsplaats van de onderneming.

De strekking van deze bepaling is het beste te verklaren aan de hand van het volgende voorbeeld: een Belgisch bedrijf heeft een zogenaamde „vaste inrichting” in Nederland. Een vaste inrichting is „een vaste plaats van bedrijf, waar de bedrijvigheden van de onderneming geheel of gedeeltelijk uitgevoerd worden”¹²⁾. De Belgische onderneming is via haar vaste inrichting buitenlands belastingplichtig in Nederland¹³⁾. De non-discriminatiebepaling verbiedt Nederland de vaste inrichting zwaarder te belasten dan binnenlandse ondernemingen die — en dat is hier de voorwaarde — dezelfde werkzaamheden uitoefenen. Uit de letterlijke tekst van de bepaling blijkt, dat de ene staat niet verplicht is dezelfde belastingheffing op de vaste inrichting toe te passen als die welke zij toepast op eigen ondernemingen (dit in tegenstelling tot hetgeen in lid 1 bepaald is!).

Het ligt voor de hand, dat er in dit kader problemen rijzen ten aanzien van de fiscale winstbepaling bij de vaste inrichting¹⁴⁾. In dit verband wil ik slechts één voorbeeld noemen. Stel dat de hoofdonderneming gelden ter beschikking stelt van de vaste inrichting die dit als een „lening” beschouwt en de „rente” ervan als kosten opvoert. De vaste inrichting is echter geen juridisch zelfstandige entiteit die derhalve ook geen lening kan aangaan bij de hoofdonderneming en dus ook geen rente als kosten kan opvoeren. De vaste inrichting is slechts een fiscaal-rechtelijke figuur die een fictieve zelfstandigheid heeft¹⁵⁾. Bij een — intern — ter beschikking stellen van gelden door de hoofdonderneming aan de vaste inrichting is dus slechts sprake van kosten-allocatie. Alleen indien de hoofdonderneming een lening sluit met een derde en dit bedrag „doorleent” aan de vaste inrichting zijn de rentekosten bij de laatste aftrekbaar voor de fiscale winstbepaling. (Dit blijkt uit de officiële toelichting bij het modelverdrag).

Indien ik hem goed begrijp heeft G. Bähr op een in mei van dit jaar te Parijs gehouden congres betreffende belastingproblemen in de uitgebreide Europese Gemeenschap een lans gebroken voor een verregaande — fictieve — zelfstandigheid van de vaste inrichting en derhalve voor de aftrekbaarheid van de „rente” bij de vaste inrichting bij een intern ter beschik-

king stellen van gelden door de hoofdonderneming¹⁶⁾.

Er mag worden geconcludeerd, dat ten aanzien van deze problematiek nog steeds grote onduidelijkheid heerst. Nadere bestudering lijkt mij niet alleen vanuit fiscaalrechtelijk, maar ook vanuit bedrijfseconomisch oogpunt zeer gewenst.

Daar het voor de belastingadministratie in een staat nagenoeg onmogelijk is een gedetailleerd beeld te krijgen van de persoonlijke omstandigheden (zoals bijvoorbeeld gezinsamenstelling) van de buitenlands belastingplichtige persoon welke van invloed zijn op de bepaling van zijn belastingschuld, is in de tweede alinea van lid 4 een clause opgenomen, die voorkomt, dat een staat het gestelde in de eerste alinea van dat lid zó zou uitleggen, dat ten aanzien van de buitenlandse belastingplichtige dezelfde persoonlijke aftrekposten, vrijstellingen of belastingverminderingen zouden moeten gelden, die die staat ook aan zijn eigen inwoners verleent. Kort gesteld komt het neer op een objectivering van de belastingheffing van niet-ingezetenen op praktische gronden.

Lid 5: ondernemingen waarvan (een deel van) het kapitaal wordt beheerst door buitenlanders.

Dit lid heeft uitsluitend betrekking op de belastingheffing van de NV en heeft niets te maken met belastingheffing van de eigenaren of beheerders van het kapitaal van de vennootschap.

Laten wij bijvoorbeeld uitgaan van de volgende vergelijking. Een onderneming in Nederland, NV A, heeft slechts aandeelhouders, die in Nederland wonen. In een andere — soortgelijke — Nederlandse onderneming, NV B, wordt voor 1/4 deelgenomen door (Nederlandse) aandeelhouders die dit doen via een buitenlandse NV.

Beide NV's voldoen aan de eisen die de Wet Vennootschapsbelasting stelt in artikel 28 lid 2 letters a en b ter verkrijging van de status van beleggingsinstelling¹⁷⁾ en kunnen derhalve het 0%-tarief voor de vennootschapsbelasting genieten. Door artikel 28 lid 2 letter c van dezelfde wet¹⁸⁾ is het echter voor NV B uitgesloten de status van beleggingsinstelling te verkrijgen. Derhalve wordt deze onderneming voor het normale vennootschapsbelastingtarief belast. Ratio van deze bepaling is te voorkomen dat de door een beleggingsinstelling (NV)

verplicht uitgedeelde winst opgepot wordt in de buitenlandse NV zodat de Nederlandse fiscus de greep erop verliest.

Uitwerking van deze redenatie zou buiten het kader van dit artikel vallen. Zou het belang via de buitenlandse NV minder dan 1/4 bedragen, dan was er wel sprake van de mogelijkheid als beleggingsinstelling te worden beschouwd. Anderzijds is er geen bepaling die stelt, dat, indien een beleggingsinstelling voor meer dan 1/4 via een tussengeschoven binnenlandse NV wordt beheerst, de beleggingsinstelling niet als zodanig beschouwd wordt.

Nobel¹⁹⁾ acht de bepaling van artikel 28 lid 2 letter c in strijd met de non-discriminatieregels van artikel 24 lid 5 van het OECD Model-Verdrag, en mijns inziens terecht. Hoewel hij een sanctie in de sfeer van de inkomstenbelasting onuitvoerbaar acht, meen ik toch te moeten stellen dat, wil de Nederlandse belastingwetgever oppotting in de buitenlandse NV voor-

¹²⁾ Deze definitie alsmede een aantal voorbeelden van hetgeen wel en geen vaste inrichting is, zijn te vinden in artikel 5 van het modelverdrag.

¹³⁾ Zie artikel 49 Wet Inkomstenbelasting 1964 en artikel 17 Wet Vennootschapsbelasting 1969.

¹⁴⁾ Zie voor de problematiek van de winstplitsing o.m. M. R. Reuvers, *Het inkomen van buitenlandse belastingplichtigen*, FED's fiscale brochures, 1967, blz. 18 e.v.

¹⁵⁾ Zie artikel 7 van het modelverdrag.

¹⁶⁾ Zie voetnoot 4, H. A. Kogels en H. Nagelkerke, blz. 14.

¹⁷⁾ De voorwaarden luiden:

a. de te beleggen middelen, voor zover zij het vermogen van het lichaam te boven gaan, zijn slechts verkregen door het aangaan van schulden verzekerd door hypotheek op onroerend goed van het lichaam tot ten hoogste zestig percent van de boekwaarde van het onroerend goed en van andere schulden tot ten hoogste twintig percent van de boekwaarde van de effecten;

b. het door Ons bij het algemene maatregel van bestuur te bepalen gedeelte van de winst wordt niet later dan in de achtste maand na afloop van het jaar ter beschikking gesteld van aandeelhouders en houders van bewijzen van deelgerechtigdheid;

¹⁸⁾ De letterlijke tekst is als volgt:

c. Het belang bij het lichaam berust niet door tussenkomst van niet binnen het Rijk gevestigde fondsen voor gemene rekening en vennootschappen welke kapitaal geheel of ten dele in aandelen is verdeeld, voor een vierde gedeelte of meer bij binnen het Rijk wonende natuurlijke personen en gevestigde lichamen.

¹⁹⁾ Zie N. Nobel, *De beleggingsinstellingen en de non-discriminatiebepalingen*, *Weekblad voor Fiscaal Recht*, 1970/4981, blz. 165.

Martin Albrow: Bureaucratie. Universitaire Pers, Rotterdam, Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, Antwerpen, 1971, 186 blz., f. 26.

Oorspronkelijk luidde de titel van het boek *Bureaucracy*, uitgegeven door Pall Mall Press Ltd. in Londen (1970). Het is in het Nederlands vertaald door Drs. E. D. de Jong-

komen en tegelijkertijd niet in strijd komen met artikel 24, de belastingheffing bij de NV niet mag worden gewijzigd, doch een oplossing in de inkomstenbelastingfeer zal moeten worden gezocht.

Lid 6 bepaalt de werkingsfeer van de bepaling.

In het onderhavige lid wordt gesteld, dat de term „belastingheffing” wat betreft het gehele artikel 24 slaat op belastingen van elke aard of benaming. Dit lid is in vele belastingverdragen niet of in gewijzigde vorm overgenomen²⁰⁾.

Een drietal slotopmerkingen.

In de gedachtengang, dat non-discriminatiebepalingen gericht zijn op het voorkomen van zwaarder drukende belastingen, dient de vraag: „Wanneer is er sprake van discriminatie?” te worden beantwoord aan de hand van een vergelijking van de feitelijke druk. Ik acht het derhalve niet relevant of de „bedoeling” aanwezig is te discrimineren, wel bepalend is het feitelijke resultaat.

Daar non-discriminatiebepalingen onder andere het tegengaan van concurrentievervalsing als achtergrond kunnen hebben, lijkt mij een bezinning vanuit micro-economisch standpunt zeer gewenst.

Op juridisch terrein ligt de laatste opmerking. Zeker wat betreft de werking van non-discriminatiebepalingen is een bestudering van de invloed van internationale belastingverdragen op de nationale wetgeving van het grootste belang.

H. A. Kogels

de Jonge en uitgegeven in de reeks „Modernen” van de Keur der sociologie onder redactie van een groep hoogleraren. In zijn voorwoord zegt Prof. Van Braam dat het boek, in Groot-Brittannië verschenen in de serie „Key concepts in political science”, bestemd is voor studenten in de politieke wetenschappen, in de bestuurswetenschappen en in de sociologie en voor hen die zich met politiek en bestuur bezighouden.

De verhandeling van Albrow ziet Van Braam als een verklaring van de basisbegrippen en de terminologie in de sociale wetenschappen. Daarbij is de lijn gevolgd van de begripsgenese, de begripsmodificatie, de begripsinterpretatie en de kritische begripsevaluatie. En, zo voegt hij eraan toe, „De studie van Albrow behoort tot de beste die in de laatste decennia op het gebied van de bureaucratie zijn verschenen”. Bovendien juicht Van Braam het toe dat veel aandacht in deze studie is besteed aan het werk van Max Weber, kerkvader en wrijfpaal van de moderne sociologie der bureaucratie, dat door een vertaling (via het Engels) in het Nederlands toegankelijker is dan in de moeilijk begrijpbare oorspronkelijke taal (Duits).

Maar nu de inhoud van het boek zelf. Het valt in zes hoofdstukken uiteen. Het eerste hoofdstuk beschrijft het ontstaan van het woord bureaucratie. Het is voor het eerst gebruikt door de Fransman Vincent de Gournay (1712-1759), die meer goed getroffen uitdrukkingen schijnt te hebben bedacht, zoals „laissez faire, laissez passer”. In 1798 is het begrip dan ook in de dictionnaire van de Academie Française aangevaard met als definitie: „Macht, invloed van chefs en ambtenaren van overheidsbureaus”. Het begrip heeft zich in de negentiende eeuw verbreid in andere Europese landen, waarbij namen als Mosca, Michels en Max Weber zich opdringen.

Het tweede hoofdstuk gaat nader op deze klassieke formuleringen in, waarbij bijzondere aandacht is be-

steed aan de „organisatietheorie” van Max Weber. In het bijzonder in zijn posthume werk *Wirtschaft und Gesellschaft* komen belangrijke bijdragen ter verheldering van het begrip voor. Weber gaat uit van de gedachte dat elke organisatie aan regels is gebonden. Daarbij maakt hij onderscheid tussen macht en gezag bij de uitvoering van die regels. Van gezag is sprake wanneer aan een bevel met een bepaalde inhoud door bepaalde personen gevolg wordt gegeven. Het gezag kan charismatisch, traditioneel of legaal zijn.

Hoewel Max Weber nooit tot een echte definitie van het begrip bureaucratie is gekomen doelt hij telkens weer op een bestuursapparaat van benoemde ambtenaren. Hij ontwikkelt een vijftal legitimiteitsopvattingen en een achttal gezagsprincipes en komt zodoende tot een „Idealtypus” van de zuivere rationele bureaucratie. Deze bezit de kenmerken van precisie, continuïteit, discipline, striktheid en betrouwbaarheid. De inefficiënte aspecten van het moderne bestuur behandelde hij niet. Wel besteedde hij enige zorg aan de relatie tussen bureaucratie en democratie.

In het derde hoofdstuk treedt de schrijver in discussie met Weber. Zo heeft men de rationaliteit van Webers rationele bureaucratie aangevallen. Bovendien achtte men Weber verantwoordelijk voor de misvatting dat het bestuur een rationele machine zou zijn en ambtenaren louter mechanische functionarissen. Webers nadruk op het gezag doet inderdaad iets doorklinken van de geestdrift voor de militaire organisatie en voor „Befehl ist Befehl”. Dat de efficiëntie van een ambtelijk apparaat niet verzekerd is door ambtenaren te kluisteren aan rigide regels is het best beschreven door Peter Blau in zijn *Dynamics of Bureaucracy*.

Vervolgens behandelt het boek de bureaucratie bij de ideologen. Achtereenvolgens passeren Karl Marx, de latere marxisten, de fascisten en de voorstanders van de vertegenwoordigende democratie de revue. Het blijkt dat de opvattingen in deze kringen sterk uiteenlopen. Zo wijzen de ideologen van een vrije maatschappelijke orde in sterke mate op de inefficiëntie van de bureaucratie. Met name is dit het geval bij Ludwig von Mises en Joseph A. Schumpeter.

Het vijfde hoofdstuk, handelend over de zeven moderne begrippen van bureaucratie, poogt klaarheid te

²⁰⁾ Zie voetnoot 4 H. A. Kogels en H. Nagelkerke, blz. 28 e.v.

brenge in de vele opvattingen. Men kan de bureaucratie zien als rationale organisatie (Weber), als organisatorische inefficiëntie (Dimock), als regering door ambtenaren (De Gournay), als overheidsadministratie (Mussolini), als administratie door ambtenaren (Blau), als organisatie (Hyneman) en als moderne samenleving (Mosca). De schrijver geeft met deze onderscheidingen toe dat zij allerminst betekenen dat er meer klaarheid in het begrip is gebracht. Integendeel, de verwarring is wellicht nog groter geworden.

Na een hoofdstuk over de bureaucratie en de theoretici van de democratie probeert de schrijver tot een conclusie te komen. Richtsnoer daarbij is dat organisaties in omvang en aantal zijn toegenomen en evenzeer het aantal employés in de administratieve sector. Deze ontwikkeling raakt de gehele samenleving. Een studie als deze heeft dan ook tot doel verbetering te brengen in de precisie van het denken over de samenleving. Men doet er daarbij goed aan de term „bureaucratie” te vermijden wanneer men onderzoek op dit gebied verricht. Een wat magere conclusie na al het voorgaande, mede omdat in een door Prof. Van Braam geschreven aanhangsel over bureaucratiebegrippen in de Nederlandse sociaal-wetenschappelijke literatuur blijkt hoezeer het begrip in ons land burgerrecht heeft verkregen.

Het is opmerkelijk dat in dit boek op geen enkele wijze de bestrijding van de negatieve kanten van de bureaucratie ter sprake komt. Wij hebben uit het boek geleerd dat het woord bureaucratie vele betekenissen heeft en dat die betekenissen lang niet altijd ongunstig behoeven te zijn. In ons Nederlandse spraakgebruik is het beeld van het woord in het algemeen ongunstig. Dit komt wellicht omdat wij in de bureaucratie een onnodig perfectionisme zien. Bovendien relateren wij het begrip niet alleen aan het overheidsapparaat, maar aan elke organisatie — ook de onderneming — wier beweeglijkheid in formaliteiten dreigt te verstikken.

In dit verband is het merkwaardig dat de schrijver van het boek, alhoewel Engelsman, met geen woord rept van zijn in Nederland zo dikwijls aangehaalde landgenoot Northcote Parkinson. Wellicht is dit een gevolg van het feit dat de schrijver geen eigen opvatting over „bureaucratie” wil geven. Zoals hij in zijn

inleiding zegt, gaat het in de eerste plaats om een inventarisatie van de betekenissen die men aan het begrip hecht. Daardoor wil hij het begrip aan nieuwelingen verduidelijken. In feite is deze sociologische studie dus niets meer dan een studie over de semantiek van een begrip, met alle beperkingen van dien.

Nog enkele dingen moeten de recensent van het hart. De vertaling van dit boek is op uitstekende wijze geschied, zodanig zelfs dat men in

geen enkel opzicht het gevoel heeft dat het ooit in een andere dan de Nederlandse taal is geschreven. Daartoe heeft uit de aard der zaak ook het in- en uitgeleide van Prof. Van Braam bijgedragen. Haast onnodig te zeggen dat behalve uitvoerige noten ook een al even uitvoerige bibliografie aan het werk is toegevoegd. Daaruit blijkt de grote belezenheid van de schrijver en dit zeker niet alleen in zijn eigen taal.

P. van Zuuren

G. C. Archibald (ed.): The Theory of the Firm. Penguin Books, Harmondsworth, 1971, 463 blz., f. 8,65.

Het is een goede gedachte geweest van de betreffende uitgever de „Penguin Education Series” te creëren. Volgens mijn ervaring staan deze boekjes op hoog peil, terwijl zij een besteding vergen, die bijna binnen ieders bereik moet liggen. Ook het thans te bespreken werk verdient een alleszins gunstig oordeel; het is verschenen in de deelreeks „Penguin Modern Economics Readings”. Het is voor een recensent uiteraard niet mogelijk te bepalen, of de redacteur een nog betere selectie dan hij presenteert, had kunnen bieden. De recensent kent niet de beperkingen, die bij de samenstelling een rol gespeeld kunnen hebben en zou overigens in smaakverschillen kunnen verzeilen, waarover moeilijk valt te twisten.

Eveneens is het ondoenlijk van alle éénentwintig artikelen een korte bespreking te geven. Ik zal mij daarom beperken tot enig commentaar op hetgeen de redacteur aan de bundel heeft bijgedragen buiten de eigenlijke artikelen om. Het boek bestaat uit zeven onderdelen. Uit de spreiding, die zich in de onderwerpen voordoet, ziet men direct hoe vele raakvlakken de ondernemingstheorie heeft met andere onderwerpen uit de economie. Die zeven delen, met de daaronder gerangschikte artikelen, zijn:

I. Production Functions and Long Run Costs

1. C. A. Smith (1955): Empirical Evidence on Economies of Scale
2. Milton Friedman (1955): Theory and Measurement of Long Run Costs
3. Joe S. Bain (1954): Economies of Scale, Concentration and the Condition of Entry

II. Pricing and Market Structure

4. A. Cournot (1838):

Pricing by the Proprietor of a Mineral Spring

5. John R. Hicks (1935): Duopoly
6. G. C. Archibald (1961): The Comparative Statics of Monopolistic Competition
7. George J. Stigler (1947): The Kinky Oligopoly Demand Curve and Rigid Prices

III. The Measurement and Effects of Monopoly

8. Joe S. Bain (1956): Barriers to Entry, Concentration and Profits Rates
9. E. H. Chamberlin (1957): Product Heterogeneity and Public Policy
10. Arnold C. Harberger (1954): Monopoly and Resource Allocation

IV. Income Distribution and Relative Shares

11. M. Kalecki (1939): The Distribution of the National Income
12. R. M. Solow (1958): A Skeptical Note on the Constancy of Relative Shares

V. Static Alternatives to Profit Maximization

13. W. J. Baumol (1958): On the Theory of Oligopoly
14. E. Ames (1965): The Economic Theory of Output-Maximizing Enterprises

VI. The Growth and Size of Firms

15. R. Marris (1964): The Economic Theory of „Managerial” Capitalism
16. W. J. Baumol (1962): On the Theory of Expansion of the Firm
17. J. H. Williamson (1966): Profit, Growth and Sales Maximization
18. Irma G. Adelman (1958): A Stochastic Analysis of the Size Distribution of Firms
19. P. E. Hart (1962): The Size and Growth of Firms

VII. Linear Programming

20. Robert Dorfman (1953): A Non-Mathematical Exposition

21. W. J. Baumol and R. E. Quandt (1963):

Dual Prices and Competition

Zoals men ziet, bevindt er zich onder de artikelen één, wat ik zou willen noemen „real classic” (Cournot) en een drietal „semi-classics” (Hicks, Kalecki, Stigler); de rest daarteert uit de jaren vijftig en zestig.

De redacteur geeft zich alle moeite om de lezer zo volledig mogelijk te oriënteren. Naast een algemene inleiding, waarin hij het onderwerp tracht af te bakenen en de indeling van het boek verdedigt, presenteert hij ook nog een korte introductie op elk van de zeven onderdelen.

De algemene inleiding bevat een literatuuroriëntering omtrent de methodologie van de economie in het algemeen en die van de ondernemingstheorie in het bijzonder. Wie bepaalde zaken in de onderhavige bundel node mist, zoals de integratie van onzekerheden in het ondernemingshandelen, niet-maximaliserende

ondernemingsmodellen of een speltheoretische aanpak van oligopolieproblemen, ontvangt hiermede een gerichte verwijzing.

De introductie op elk onderdeel bevat weer aanbevelingen voor verdere studie op dat bijzondere terrein. Vanzelfsprekend weerspiegelen deze verwijzingen in meerdere of mindere mate de voorkeuren van Archibald, doch wie zal hem dat kwalijk nemen? De auteur is er trouwens evenmin aan voorbijgegaan dat de indeling van de bundel en de plaatsing van de artikelen in één der onderdelen op arbitraire wijze geschieden.

Al met al voor de prijs, die voor deze „paperback” wordt gevraagd, een waardevol bundeltje.

A. Berkhout

gen, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1972, 31 blz., f. 5.

Derde verslag van het onderzoek naar het speur- en ontwikkelingswerk in Nederland in 1969. Deze uitgave die betrekking heeft op de derde en laatste sector van onderzoek (de ondernemingen) geeft een kwantitatief inzicht in: 1. de uitgaven voor het in de sector ondernemingen verrichte speur- en ontwikkelingswerk alsmede betalingen aan derden voor door ondernemingen verricht speur- en ontwikkelingswerk; 2. het personeel bij ondernemingen dat werkzaam is op het gebied van speur- en ontwikkelingswerk.

De vorige verslagen hadden achtereenvolgens betrekking op speurwerkinstellingen en universiteiten en hogescholen.

Centraal Bureau voor de Statistiek: Speur- en ontwikkelingswerk in Nederland 1969. Deel 3: Ondernemin-

Centraal Bureau voor de Statistiek: Speur- en ontwikkelingswerk in Nederland 1969. Deel 4: Samenvatting,

PROVINCIE OVERIJSEL

Bij de afdeling onderzoek van de provinciale planologische dienstis plaats voor een

SOCIAAL-ECONOMISCH MEDEWERKER

Benoeming: zal plaats vinden in de rang van hoofdcommies.

Taak: onderzoekingen rond het thema van de regionale economische ontwikkeling. Het onderzoek richt zich daarbij op ruimtelijke vraagstukken met betrekking tot de locatie van economische bedrijvigheid en in het bijzonder op de kwantitatieve en kwalitatieve aspecten van de economische en sociaal-geografische mobiliteit. De medewerker moet in samenspel met de aanwezige onderzoekers zijn taak zelfstandig verrichten.

Vereist: M.O. Economie, D.P.O., of gelijkwaardige opleiding. Naast een brede belangstelling voor sociaal-economische vraagstukken strekt tot aanbeveling kennis van wiskundige en statistische onderzoekstechnieken.

Salaris: van f 1.678,— tot f 2.186,— bruto per maand. De premie A.O.W. is voor rekening van de provincie.

Sollicitaties: binnen twee weken na verschijning van dit blad te richten aan de directeur van de provinciale planologische dienst van Overijssel, Luttenbergstraat 2, Zwolle.

Inlichtingen: bij de adjunct-directeur tijdens de kantooruren (tel. 05200-77177, toestel 2226).

Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1972, 36 blz., f. 5,50.

Deze publikatie is een samenvatting van de uitkomsten van een onderzoek dat het CBS heeft ingesteld naar de omvang van het in 1969 in Nederland verrichte speur- en ontwikkelingswerk. Dit onderzoek, uitgevoerd in het kader van een door de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) ingesteld „International Statistical Year for Research and Development”, had zowel betrekking op speur- en ontwikkelingswerk op het gebied van de B-wetenschappen als (met uitzondering van de sector Ondernemingen) op speur- en ontwikkelingswerk op het gebied van de A-wetenschappen.

Eerder verschenen drie publikaties die elk een der onderzochte sectoren behandelen, te weten Speur- en ontwikkelingswerk in Nederland 1969: deel 1: Speurwerkinstellingen, deel 2:

Universiteiten en hogescholen en deel 3: Ondernemingen.

In deze samenvatting worden de uitkomsten der drie onderscheiden sectoren samengevoegd, met elkaar in verband gebracht en nader belicht. Verder wordt ingegaan op methodische aspecten van de enquêtes naar het speur- en ontwikkelingswerk.

Mededelingen

Economisch statistische dag

Op 19 december a.s. organiseert de Economische Sectie van de Vereniging voor Statistiek de Economisch statistische dag over *Simulatie: zo ja, waarom niet?* in de Nederlandse Economische Hogeschool, Burgemeester Oudlaan 50 te Rotterdam. Aanvang 11.00 uur.

Er zullen inleidingen worden gehouden door Dr. A. L. Hempenius: Inleiding tot stochastische simulatiemodellen; Prof. H. J. M. Lombaers: Simulatie in bedrijven; en Ir. M. 't Hart: Datamodellen en hun toepassing bij het verkeersbeleid. 's Middags is er een forum, bestaande uit de inleiders, Drs. J. A. Hartog en Prof. Dr. S. J. Doorman (voorzitter).

Programmafolders (tevens toegangsbewijs) met korte samenvattingen van de lezingen zijn verkrijgbaar bij het secretariaat van de sectie, p.a. Jodenbreestraat 23, Amsterdam (C), tel.: (020) 5 25 42 48 en 5 25 42 47.

Postdoctorale leergang Europees kartelrecht

Het Europa Instituut van de Rijksuniversiteit te Leiden organiseert in het voorjaar van 1973 een postdoctorale leergang Europees kartelrecht. Het programma luidt als volgt:

SISWO

de Stichting Interuniversitair Instituut voor Sociaal-wetenschappelijk Onderzoek

nodigt belangstellenden uit te solliciteren naar de functie van

COÖRDINATOR

voor de sector arbeid, bedrijf en beroep

Het beroep van de Stichting in Amsterdam heeft tot taak het universitaire onderzoek in de sociale wetenschappen (in het bijzonder op het terrein van de sociologie, de sociale geografie en de planologie) te bevorderen; met name door het formuleren van en uitvoering geven aan een interuniversitair onderzoeksbeleid, het ontwikkelen van onderzoekprogramma's en het organiseren van hun realisering, de onderlinge afstemming van afzonderlijke, doch verwante onderzoekprojecten en het bevorderen van contacten tussen in onderzoek geïnteresseerde buiten-universitaire instanties en universitaire onderzoekers.

De gedachten gaan uit naar iemand die zoveel mogelijk voldoet aan de navolgende kwalificaties:

- afgestudeerd in een van de sociale wetenschappen
- bij voorkeur gepromoveerd
- deskundigheid op een of meer onderdelen van het coördinatieveld
- ervaring in sociaal onderzoek
- interesse voor de begeleidingsmatige en organisatorische implicaties van de samenwerking in onderzoek
- redactionele vaardigheid

Afhankelijk van de ervaring kan een bezoldiging worden geboden tot maximaal f 4.070,— per maand.

De rechtspositie is geregeld overeenkomstig die voor wetenschappelijke ambtenaren.

Indiensttreding zo spoedig mogelijk.

Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere informatie wenden tot de directeur-secretaris van SISWO, O.Z. Achterburgwal 128, Amsterdam, tel. (020) 240075.

Sollicitaties — met een curriculum vitae — te richten aan de directeur-secretaris op bovengenoemd adres.

20 januari 1973

Inleiding, door Prof. Mr. P. Ver-Loren van Themaat, hoogleraar sociaal-economisch recht aan de Rijksuniversiteit te Utrecht.

3 februari 1973

De rol van de commissie bij de toepassing van het Europese mededingingsrecht, door Drs. G. J. Linsen, afdelingshoofd bij de Commissie van de Europese Gemeenschappen.

17 februari 1973

De beschikkingspraktijk van de Europese Commissie: art. 85 lid 1, door Prof. Mr. B. Baardman, bedrijfsjurist tevens buitengewoon hoogleraar Europees recht aan de Nederlandse Economische Hogeschool te Rotterdam.

3 maart 1973

De beschikkingspraktijk van de Europese Commissie: art. 85 lid 3, door Prof. Mr. M. R. Mok, buitengewoon hoogleraar economisch recht

aan de Rijksuniversiteit te Groningen, raadsadviseur van het Ministerie van Justitie.

17 maart 1973

Industriële eigendomsrechten en Europees mededingingsrecht, door Mr. H. W. Wertheimer, juridisch en economisch adviseur van Philips' Gloeilampenfabrieken NV te Eindhoven.

31 maart 1973

Art. 86, door Prof. Mr. J. G. Schultsz, hoogleraar burgerlijk recht, handelsrecht, burgerlijk procesrecht en internationaal privaatrecht aan de Nederlandse Economische Hogeschool te Rotterdam.

14 april 1973

Het Hof van Justitie en de nationale rechter en de artikelen 85 en 86 van het EEG-verdrag, door Mr. B. H. ter Kuile, advocaat te 's-Gravenhage.

28 april 1973

Toekomstperspectieven van een Euro-

pees mededingingsbeleid, door Prof. W. van Gerven, hoogleraar aan het Instituut voor Handelsrecht van de Katholieke Universiteit te Leuven.

Tijdstip: zaterdagmorgen van 10.00 tot 12.30 uur.

Plaats: Juridisch Studiecentrum Hugo de Groot, Hugo de Grootstraat 27, Leiden.

Kosten: f. 60 voor de gehele leer-gang. Dit bedrag dient te worden overgemaakt op giro 9013 van de Algemene Bank Nederland NV te Leiden, ten name van de Stichting Europees Instituut (rekening nr. 56 66 32 993).

Inschrijvingsformulieren kunnen worden aangevraagd bij het Europa Instituut, Hugo de Grootstraat 27 te Leiden, tel. (01710) 4 96 41 toestel 338. De inschrijving sluit op 1 januari 1973.

Nederlandse Economische Hogeschool

Hogeschool voor Maatschappijwetenschappen

Het grote aantal studenten en het grote aantal studiemogelijkheden binnen de economische faculteit bemoeilijken het vergaren en verspreiden van informatie over de diverse keuzemogelijkheden. Derhalve is er plaats voor een:

STUDIEADVISEUR of STUDIEADVISEUSE

Tot zijn of haar taak zal o.m. behoren:

- het verstrekken van informatie betreffende de studie m.n. de diverse studiemogelijkheden binnen de economische faculteit.
- de studenten te begeleiden bij het opstellen van een eigen studieprogramma, m.n. met het oog op de keuze van een latere loopbaan.
- het bevorderen van formele en informele contacten tussen studenten en docenten.

Voor aanstelling worden verlangd:

- sociale en kontaktuele vaardigheden.
- kennis van het terrein waarop economen werkzaam kunnen zijn.
- academische opleiding in de economische wetenschappen, gelijkwaardige opleidingen worden niet uitgesloten.
- het kunnen interpreteren van statistische gegevens.
- belangstelling voor de ontwikkelingen binnen de universitaire wereld, de verhouding universiteit en maatschappij.

Mogelijkerwijs zal de kandidaat verzocht worden medewerking te verlenen aan een psychologisch onderzoek. Salariëring afhankelijk van leeftijd en opleiding overeenkomstig de Rijksregeling. Premie A.O.W. voor rekening van de Hogeschool. Directe opneming in welvaartsvast pensioenfonds. Datum van indiensttreding zo spoedig mogelijk.

Sollicitaties binnen 14 dagen te richten aan de voorzitter van de benoemingscommissie: Drs. W. Sidré, Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-16.

NUTTIG EFFECT

Zeer gewenst bij het beheer van
Uw effectenportefeuille.

Het Financieel Economisch Weekblad

beleggers
belangen

is U daarbij graag tot steun.

Een jaarabonnement kost f 70,-
U krijgt dan wekelijks objectieve
commentaren, koerslijsten per com-
puter en actuele berichten. Boven-
dien kunt U gratis persoonlijk
advies krijgen.

Vul onderstaande bon in voor gratis
proefnummers en stuur deze naar:

N.V. Koninklijke Drukkerijen
ROELANTS-SCHIEDAM
Antwoordnummer 28, Schiedam.

(U hoeft geen postzegel te plakken)
U mag natuurlijk ook bellen
(010) 26 02 60, toestel 905.

BON voor 2 gratis proefnummers

Naam

Adres

Plaats

leiden^{RU}

De RIJKSUNIVERSITEIT te LEIDEN vraagt
t.b.v. het ECONOMISCH INSTITUUT een

WETENSCHAPPELIJK MEDEWERKER ALGEMENE ECONOMIE

Voor de vervulling van de post wordt in
eerste instantie gedacht aan een econo-
mist, hoewel iemand die een doctoraal
examen met Economie als bijvak heeft
gedaan, niet van mededinging is uitge-
sloten.

Van de medewerker wordt verwacht dat
hij zal participeren in de onderwijstaak
van het Instituut; daarnaast wordt van hem
verwacht dat hij onderzoek zal gaan doen,
waarvoor alle faciliteiten (incl. indien
nodig de IBM 360-65 van de Rijksuniver-
siteit) aanwezig zijn.

Nadere inlichtingen zijn te verkrijgen
bij prof. dr. W. Eizenga, tel. 01710-32298
('s avonds 01710-53145).

Schriftelijke sollicitaties te richten aan het
hoofd van de afdeling personeelszaken
der rijksuniversiteit, Stationsweg 46 te
Leiden (vakaturenummer 72.365).

financiering voor academici

*hogere ambtenaren, leraren, staffunctionarissen
enz., door het bureau dat sedert 1946 deze
diensten verleent.*

Uw woning, verbouwing, auto, inkoop in asso-
ciatie, vestiging of overname enz., worden
volledig gefinancierd.

Vraag budget-schema aan: het Voorlichtings-
bureau voor Academici.

finac
f108%

Utrecht - Maliebaan 98 - Telefoon 030-31 97 47

CREDIETEN ten behoeve van ACADEMICI

voor o.a.

- Het kopen van een huis (eventueel tot
meer dan 100% van de koopsom)
- Praktijkovername en associatie
- Vrije vestiging

Instituut voor
Verzekerings- en financie-
ringszaken voor
Academici

I.V.A.

Dir. Mr. R. G. DEN HOLLANDER

POSTBUS 23
BARENDRECHT

TELEFOON 01806-2500*